

Dějiny věd a techniky History of Sciences and Technology

All must
be made with
the galvanometer!

9. February 1922 afternoon:
 $T = 22.5^{\circ}\text{C}$

0.300?	3.06605	102.4
0.300}	3.06605	102.7

0.400	3.07150	104.5
0.400	3.07150	105.1

0.500	3.07525	106.6
-------	---------	-------

0.550	3.0814 (?)	108.0
0.550	3.0794 (!)	107.8
0.530	3.0798 !	108.2

at the maximum is something
happening, but no time to look
for this now!

OBSAH

ČLÁNKY

- 185 Československo a mezinárodní spolupráce socialistických zemí v oblasti vědecko-technických informací 1959–1989 • MICHAELA ŠMIDRKALOVÁ
- 203 Akademicky vzdělaní lékaři 16. a 17. století v písemných sporech a polemikách. 1. část • ZDENĚK ŽALUD

RECENZE A ZPRÁVY

- 217 Martina Bečvářová, Jindřich Bečvář a kol. Matematický svět mezi válkami. Praha, 2020 • IRENA SÝKOROVÁ
- 218 Gustav Novotný. Ve službách zemědělského školství a zákonodárství na Moravě. Osobnost a dílo Františka Bilovského (1876–1956). Praha, 2019 • PAVEL ZÁLEŠÁK

OBÁLKA

100 let od prvního zveřejnění objevu polarografie Jaroslava Heyrovského

CONTENTS

ARTICLES

- 183 Czechoslovakia and the International Cooperation of Socialist Countries in the Field of Scientific-Technological Information, 1959–1989 • MICHAELA ŠMIDRKALOVÁ
- 203 Academically educated Physicians in written Disputes and Polemics of 16th and 17th Century • ZDENĚK ŽALUD

REVIEWS AND REPORTS

- 217 Martina Bečvářová, Jindřich Bečvář a kol. Matematický svět mezi válkami. Praha, 2020 • IRENA SÝKOROVÁ
- 218 Gustav Novotný. Ve službách zemědělského školství a zákonodárství na Moravě. Osobnost a dílo Františka Bilovského (1876–1956). Praha, 2019 • PAVEL ZÁLEŠÁK

COVER

100 years since the first publication of Jaroslav Heyrovsky's discovery of polarography

Československo a mezinárodní spolupráce socialistických zemí v oblasti vědecko-technických informací 1959–1989

Michaela Šmidrkalová

Czechoslovakia and the International Cooperation of Socialist Countries in the Field of Scientific-Technological Information, 1959–1989. This article describes the evolution and institutionalization of the Czechoslovak system of Scientific, Technical and Economic Information (STEI) from 1959 to 1989. It analyses the international cooperation within the Council for Mutual Economic Assistance and focuses on the bilateral Czechoslovak-Soviet cooperation in this field. Using publications from the period and archival materials, this study shows how was the Czechoslovak STEI system and socialist cooperation seen by contemporaries and to what extent it could be considered as successful.

Keywords: Czechoslovakia, Soviet Union, COMECON, information system, history

Úvod

Informační exploze byla jedním z mnoha problémů, kterým svět čelil po druhé světové válce. Byla způsobena vzrůstem počtu informací, které museli vědci zpracovávat v důsledku rychle rostoucího počtu odborných knih, článků a konferenčních příspěvků.¹ Vědci proto byli nuceni stále více času věnovat sběru informací a začalo docházet i k situacím, kdy bylo snadnější věci znovu vynalézat než nashromáždit potřebné publikované informace. To vše se dělo v atmosféře studené války a přesvědčení, že věda sehraje klíčovou úlohu ve střetu socialistického a kapitalistického systému.²

¹ M. D. Bowles, „The Information Wars: Two Cultures and the Conflict in Information Retrieval, 1945–1999“, in: M. E. Bowden – T. Bellardo Hahn – R. V. Williams (ed.), *Proceedings of the 1998 Conference on the History and Heritage of Science Information Systems*, Information Today Inc.: Medford, NJ 1999, s. 156.

² R. Giliarevskii, „Soviet Scientific and Technical Information System: Its Principles, Development, Accomplishments, and Defects“, in: *Proceedings of the 1998 Conference on the History and Heritage of Science Information Systems*, s. 200.

Informační exploze zasáhla nejen Spojené státy či Sovětský svaz, ale i země tzv. sovětského bloku včetně Československa. I zde se proto začala budovat centra odpovědná za sběr vědeckých informací. Od konce padesátých let se tak v Československu „vědecké, technické a ekonomické informace“ neboli VTEI³ stále častěji stávaly tématem diskusí spjatých (nejen) s rozvojem vědy a začalo docházet k postupné institucionalizaci v této oblasti. Jak upozornil významný představitel české informační vědy Rudolf Vlasák, v Československu před rokem 1989 byla zdůrazňována institucionální základna vědeckých a technických informací dokonce i na úkor knihovnictví, což se odráželo mimo jiné v tom, že byly během sedmdesátých let knihovny přetvářeny v „informační střediska“.⁴

Československo, podobně jako další malé a střední země, však mohlo jen obtížně samo zajišťovat přístup k většímu objemu světových vědeckých informací bez zahraniční pomoci. Účastnilo se tak některých celosvětových snah o integraci v této oblasti (například program UNISIST pod patronací UNESCO), bylo však zahrnuto rovněž do multilaterální spolupráce socialistických zemí v rámci RVHP. Vedle toho Československo v této sféře bilaterálně spolupracovalo se Sovětským svazem. Následující text se tak zabývá institucionalizací a vývojem československé informační soustavy v kontextu mezinárodní spolupráce se zeměmi sovětského bloku, a zvláště se Sovětským svazem. Na základě dobové literatury a archivních pramenů ukazuje, jak bylo fungování této soustavy hodnoceno současníky i jak úspěšná byla „socialistická“ spolupráce v oblasti VTEI.

Institucionalizace a vývoj československé soustavy VTEI

V Československu se počátek institucionalizace výzkumu vědeckých, technických a ekonomických informací (VTEI) datuje do července roku 1959, kdy bylo vydáno usnesení vlády č. 606/1959 o organizaci a řízení technických a ekonomických informací a při Státním výboru pro rozvoj techniky byla vytvořena Komise pro technické a ekonomické informace.⁵ V té době již byla tato oblast v Sovětském svazu institucionalizována, neboť zde byl v roce 1952 ustaven Institut vědeckých informací AV SSSR, po roce 1955 nazývaný Všesovětský institut pro vědecké

³ V některých dobových dokumentech se hovoří o „vědeckotechnických informacích“ (VTI), případně „vědeckých informacích“ (VI). V následujícím textu se pojmy používají jako synonyma, ačkoliv se samozřejmě ve skutečnosti o synonyma nejedná.

⁴ R. Vlasák, „Československá soustava VTEI a listopad '89“, *Čtenář* 71, 2019, č. 11, s. 387.

⁵ J. Podzimek, „Významná data rozvoje čs. soustavy VTEI“, *Československá informatika* 31, 1989, č. 1, s. 14.

a technické informace (VINITI). Struktura víceúrovňového řízení československé soustavy VTEI⁶ z července 1959 poté zůstala zachována po několik dalších desetiletí.⁷ Důležitým mezníkem ve vývoji československé soustavy VTEI bylo rovněž založení Ústředí vědeckých, technických a ekonomických informací (ÚVTEI) v dubnu 1966 jako nejvyššího orgánu „pro organizaci, koordinaci a metodologické řízení celostátní, postupně se integrující sítě informačních pracovišť na všech organizačních stupních“, jehož úkolem bylo „vybudovat efektivní, postupně se automatizující dokumentografický i faktografický systém VTEI na území ČSSR, který by bylo možno propojit s rodičemi se nadnárodními a mezinárodními soustavami VTEI“.⁸ Již od svého založení tak bylo ÚVTEI koncipováno jako orgán zodpovědný za mezinárodní spolupráci v této oblasti. ÚVTEI však nebylo založeno „na zelené louce“, ale naopak navazovalo na činnosti jiných v té době již působících institucí. ÚVTEI totiž do své působnosti zahrnuje nejen činnost Ústavu pro technické a ekonomické informace (ÚTEIN, založen v roce 1953), ale také Státní technické knihovny a Odboru VTEI a propagandy Státní komise pro techniku.⁹ Zatímco v souladu s oficiálně deklarovanými cíli plnilo ÚVTEI funkci výkonného orgánu pro většinu mezinárodních styků v oblasti VTEI a Československo zastupovalo například v Mezinárodní federaci pro dokumentaci (FID), oficiálně za mezinárodní vztahy v této oblasti zodpovídaly státní nadřízené orgány. Nejprve se jednalo o Státní výbor pro rozvoj techniky, po federalizaci Československa pak za tyto vztahy zodpovídalo Federální ministerstvo pro technický a investiční rozvoj (FMTIR) ve spolupráci s ministerstvy výstavby a techniky ČSR a SSR.¹⁰ V osmdesátých letech byla tato agenda v gesci Státní komise pro vědeckotechnický a investiční rozvoj.

Deklarované cíle československé soustavy VTEI však nebyly ve druhé polovině šedesátých let zdaleka naplněny, o čemž svědčí i dobová kritika. Autoři zabývající se touto problematikou poukazovali zejména na nedostatky v mechanizaci a automatizaci systému VTEI. Jak upozornil v roce 1967 Jiří Spirit, příčiny byly rovněž hospodářského charakteru, neboť „nové informace o možných úsporách materiálu byly nepříznivé a nežádoucí z hlediska hmotné zainteresovanosti vedoucích

⁶ Soustavu VTEI tvořila odvětvová, oborová a základní informační střediska a specializované instituce (respektive zkráceně ODIS, OBIS, ZIS a IS).

⁷ A. Vejsová – H. Vítková – J. Pospíšil, *Rozvojové programy československé soustavy VTEI 1970–1995*, ÚVTEI: Praha 1986, s. 7.

⁸ J. Volný, „Informace jako nástroj vědeckého řízení“, *Plánované hospodářství*, 1972, č. 3, s. 55.

⁹ Podzimek, „Významná data rozvoje čs. soustavy VTEI“, s. 15; Vejsová – Vítková – Pospíšil, *Rozvojové programy československé soustavy VTEI*, s. 7.

¹⁰ H. Procházková, „Možnosti využití čs. účasti v orgánech mezinárodní informační kooperace“, *Československá informatika* 20, 1978, č. 12, s. 343.

pracovníků podniku, prémiovaných podle hrubé hodnoty výroby“.¹¹ Dle Spirita docházelo běžně k multiplicitám ve zpracování základních periodik, zatímco méně známé prameny zůstávaly nezpracované. Přísun informací mezi jednotlivými informačními útvary byl „nejednotný a chaotický“. Nejasné bylo také financování, neboť zatímco v některých případech se informace vyměňovaly zdarma, jindy se tak dělo za úplatu.¹² Nedostatky v organizaci i technickém vybavení informačních pracovišť tak dle Spirita vedly k „amatérismu“, se kterým se pojilo opakované začínání a malá návaznost na dosavadní výsledky.¹³ O „amatérismu“ v kontextu informační práce pak hovořil také Augustin Merta ze Střediska pro vynálezy a vědecké informace ČSAV.¹⁴ Československou soustavu VTEI jako soustavu se „značným technickým opožděním“ charakterizovala i slavná publikace *Civilizace na rozcestí* týmu Radovana Richty.¹⁵ Budoucnost rozvoje československé (a obecně socialistické) soustavy VTEI měla dle Richty spočívat v její racionalizaci, využívání nové a rychlé techniky a mezinárodním propojování.¹⁶

Ne náhodou bylo v souvislosti s nedostatky československého systému VTEI poukazováno na malé využívání výpočetní techniky – automatizace systému VTEI byla jedním z předpokladů navázání úspěšné spolupráce se zahraničím. Počítače se sice v oblasti VTEI začaly v Československu používat již od počátku šedesátých let, jednalo se však zatím pouze o malé počítače druhé generace.¹⁷ I když se v průběhu šedesátých let využívání počítačů v Československu rozšiřovalo a Československo v roce 1966 hostilo mezinárodní výstavu počítačů INCOMEX 66, zaostávání za Západem v této oblasti narůstalo. Výstava INCOMEX 66 sice na jednu stranu napomohla rozšíření středních počítačů v Československu,¹⁸ na stranu druhou však zviditelnila československé zaostávání.¹⁹

¹¹ J. Spirit, *Tok informací a analýza jejich uživatelé*, Pragopress: Praha 1967, s. 217.

¹² Tamtéž, s. 231–232.

¹³ Tamtéž, s. 232.

¹⁴ A. Merta, „Zpráva o výsledcích experimentálního výzkumu informačních požadavků a potřeb na pracovištích Československé akademie věd“, in: *Analýza informačních potřeb vědeckých pracovníků. Materiály z 2. symposia informačních pracovníků ČSAV a Polské akademie věd. Smolenice 23.–26. 10. 1967*, Academia: Praha 1969, s. 39.

¹⁵ R. Richta, *Civilizace na rozcestí*, Svoboda: Praha 1969, s. 270.

¹⁶ Tamtéž, s. 268–270.

¹⁷ Vejsová – Vítková – Pospíšil, *Rozvojové programy československé soustavy VTEI*, s. 9.

¹⁸ Tamtéž, s. 10.

¹⁹ Srov. např. kritické články publicisty a redaktora Václava Kotka v *Kulturní tvorbě* v době konání výstavy: V. Kotek, „Samočinně – bez nás“, *Kulturní tvorba* 4, 1966, č. 20, s. 7; V. Kotek, „Incomex 66“, *Kulturní tvorba* 4, 1966, č. 24, s. 3.

Založení ÚVTEI bylo motivováno zejména snahou o centralizaci výzkumu v oblasti VTEI podle sovětského vzoru. I v následujících letech se pak v oficiálních stranických a vládních dokumentech zdůrazňovala nutnost centralizovaného řízení VTEI a vytváření jednotné a integrované, byť víceúrovňové, informační soustavy. Například zpráva o řízení vědy a techniky, předložená předsednictvu ÚV KSČ v květnu 1972, konstatovala, že „v oblasti VTI dojde k posílení řízení zaměřeného na vytvoření jednotné vertikálně a horizontálně integrované soustavy, která by umožnila postupně uplatnit vyšší výpočetní techniku při sběru, třídění a uchování informačních dat“.²⁰ Dle zprávy měla být soustava „rozvíjena v jednotě všech pracovišť, ať v oblasti akademií věd, školství, centrální sféry i průmyslových podniků, výzkumných ústavů i vědeckých knihoven a integrována s informační soustavou v rámci RVHP“.²¹ Rozvoj a zdokonalování československé informační soustavy byly nezbytné zejména s ohledem na rostoucí podíl neúmyslně opakovaného výzkumu, který dle odhadů z počátku sedmdesátých let v Československu činil až čtvrtinu času věnovaného na vědecké a vývojové práce. Více než třetinu pracovní doby pak vědci trávili tvorbou nebo studiem informací.²²

Československá informační soustava zůstávala i v sedmdesátých letech předmětem kritiky. Autoři poukazovali na její nízkou úroveň, a to zejména ve společenských vědách. Ve zprávě z roku 1974 určené předsednictvu ÚV KSČ byly „zárodky“ informační soustavy ve společenských vědách označeny za „zaostalé a technicky primitivní“.²³ Dle zprávy dosud „nebylo dosaženo ani vydávání pohotové a spolehlivé čs. bibliografie zahraniční společenskovědní produkce“.²⁴ Jelikož uvedený stav bránil rozvoji vědecko-výzkumných prací, bylo nutné, „aby ČSAV vypracovala návrh na integrovaný společenskovědní informační systém, schopný zajistit pohotové, diferenciované a adresné informování stranických a státních orgánů a všech potenciálních uživatelů v oblasti společenských věd“.²⁵

²⁰ Národní archiv České republiky (dále jen NA ČR), Předsednictvo ÚV KSČ 1971–1976, sv. 38, ar. j. 40, bod 3, „Obsahované pojetí soustavy řízení vědy a techniky a opatření zabezpečující její realizaci“, s. 14–15.

²¹ Tamtéž, s. 15.

²² NA ČR, Předsednictvo ÚV KSČ 1971–1976, sv. 69, ar. j. 67, bod 10, „Zásady pro zdokonalování, racionalizaci a integraci informačních soustav“, s. 6; obdobný údaj uváděl také Jiří Spirit. Srov. Spirit, *Tok informací a analýza jejich uživatelů*, s. 219.

²³ NA ČR, Předsednictvo ÚV KSČ 1971–1976, sv. 117, ar. j. 118, bod 4, „Vývoj společenských věd“, s. 28.

²⁴ Tamtéž.

²⁵ Tamtéž.

Na nedostatečnou úroveň československé soustavy VTI, nejen v oblasti společenských věd, poukazovali rovněž samotní vědci, a to například formou dotazníkového průzkumu. V anketě o otázkách základního výzkumu z roku 1974, k níž se váže výše zmiňovaná zpráva předsednictvu ÚV KSČ a jíž se zúčastnilo 171 respondentů (125 z ČSAV, 31 z vysokých škol a 15 z dalších institucí),²⁶ se tak nikoliv překvapivě objevovala také kritika soustavy VTI. Dle zprávy vypracované pro ÚV KSČ na základě dotazníků byli respondenti ankety toho názoru, že moderní soustava VTI a dokumentalistika „není u nás na potřebné úrovni organizační ani odborné“ a že jsou málo využívány počítače „jako nástroje řízení výzkumu“. Kromě toho považovala „značná část respondentů“ aktivní styky se zahraničím za „nedostatečné a nepružné“.²⁷

Nedostatečné využívání počítačů ve vědě bylo obecně v první polovině sedmdesátých let kritizováno a uznáváno i v interních materiálech ÚV KSČ. Například na počátku roku 1972, kdy bylo v Československu v civilním prostředí používáno jen 275 počítačů (mimo děrnoštítkové),²⁸ se dle zprávy určené předsednictvu ÚV KSČ opoždění Československa za průmyslově vyspělými státy v této oblasti odhadovalo zhruba na osm let.²⁹ K zaostávání docházelo i navzdory spolupráci socialistických zemí v této sféře – v roce 1969 byla ustavena Mezivládní komise pro spolupráci socialistických zemí ve výpočetní technice, jejímž cílem bylo zavést „jednotnou technickou politiku v oblasti elektronické výpočetní techniky“ a také „jednotný systém elektronických počítačů“, tzv. RJAD.³⁰ Koncem šedesátých let totiž v zemích RVHP fungovalo 27 různých typů zařízení na zpracování dat, která mezi sebou nebyla kompatibilní kvůli rozdílným technologickým jazykům a odlišným technologickým a konstrukčním charakteristikám.³¹ I přes tento program vývoje a produkce RJAD však byl v první polovině sedmdesátých let společný postup v rámci socialistických zemí hodnocen v materiálech ÚV KSČ jako „nekoordinovaný“.³²

²⁶ NA ČR, Předsednictvo ÚV KSČ 1971–1976, sv. 117, ar. j. 118, bod k info1, „Zpracování dotazníkové akce k problematice základního výzkumu“, s. 2.

²⁷ Tamtéž, s. 9.

²⁸ NA ČR, Předsednictvo ÚV KSČ 1971–1976, sv. 40, ar. j. 42, bod k info1, „Zpráva o rozvoji a využití výpočetní techniky v ČSSR“, s. 2.

²⁹ Tamtéž, s. 3.

³⁰ NA ČR, Předsednictvo ÚV KSČ 1971–1976, sv. 65, ar. j. 62, bod k info8, „Konání XI. Zasedání Mezivládní komise pro spolupráci socialistických zemí v oblasti výpočetní techniky v ČSSR ve IV. čtvrtletí 1973“, s. 2.

³¹ F. Naumann, *Dějiny informatiky. Od abaku k internetu*, Academia: Praha 2009, s. 259.

³² NA ČR, Předsednictvo ÚV KSČ 1971–1976, sv. 40, ar. j. 42, bod k info1, „Zpráva o rozvoji a využití výpočetní techniky v ČSSR“, s. 5.

„Rozhodujícím článkem programu automatizace v československé soustavě VTEI“³³ se stala v roce 1972 založená Ústřední technická základna (ÚTZ). ÚTZ, která vznikla v rámci ÚVTEI, totiž sehrála významnou úlohu ve zpracování vědeckých a technických informací v Československu coby servisní centrum ÚVTEI. ÚTZ navíc tehdy disponovala nejvyspělejší výpočetní a telekomunikační technikou v Československu³⁴ – v roce 1978 zde byl například instalován počítač Siemens 7755.³⁵ V roce 1981 pak byla v rámci ÚTZ zahájena výstavba Střediska automatizované výměny informací (SAVI, původně Středisko automatizovaného přístupu – SAP), které umožňovalo přístup k zahraničním počítačovým sítím a bázím dat, a to jak ze zemí RVHP, tak také tzv. kapitalistických zemí. Na začátku osmdesátých let byl automatizovaný přístup umožněn do 11 zahraničních bází.³⁶

I přesto však Československo v oblasti výpočetní techniky za Západem nadále výrazně zaostávalo, o čemž také informovaly různé publikace v průběhu osmdesátých let. Informační vědec a knihovník Jiří Cejpek například odhadoval délku zpoždění za „předními průmyslovými státy“ v tomto odvětví na osm až deset let.³⁷ Zaostávání za Západem však nebylo pouze problémem Československa. Dle dobové zprávy CIA z počátku osmdesátých let se státy sovětského bloku opožďovaly za západními státy v informačních technologiích o dva až osm let, v závislosti na typu technologie.³⁸ Rozvoj automatizace však vedle zaostávání výpočetní techniky narážel také na špatný stav spojovací techniky v Československu.³⁹ Nicméně i „zaostávající“ automatizace bezpochyby vedla k urychlení zpracovávání rešerší v Československu,

³³ J. Kalousek – R. Vlasák, „Online včera, dnes a zítra. Dosavadní vývoj dialogových služeb VTEI v ČSSR“, *Československá informatika* 27, 1985, č. 9, s. 238.

³⁴ Vlasák, „Československá soustava VTEI a listopad '89“, s. 388.

³⁵ Kalousek – Vlasák, „Online včera, dnes a zítra. Dosavadní vývoj dialogových služeb VTEI v ČSSR“, s. 237.

³⁶ J. Kalousek – R. Vlasák, „Hlavní výsledky řešení rozvoje automatizace čs. soustavy VTEI v rámci SÚTZ v Programu státní informační politiky za léta 1976–1980“, *Československá informatika* 23, 1981, č. 6, s. 165.

³⁷ J. Cejpek, *Zpracování, šíření a využívání informací ve sféře čs. VTR: Současnost, očekávané trendy a perspektivy UVTEI*: Praha 1986, s. 21.

³⁸ J. Švelch, *Gaming the Iron Curtain: how teenagers and amateurs in communist Czechoslovakia claimed the medium of computer games*, Cambridge, MA: The MIT Press 2018, s. 15.

³⁹ Například v červnu 1982 bylo v Československu evidováno 1557 datových stanic, což odpovídalo 0,8 terminálu na 10 tisíc obyvatel. Cejpek, *Zpracování, šíření a využívání informací ve sféře čs. VTR*, s. 35–36.

a to z dřívějších týdnů až měsíců (někdy) i na „pouhé“ hodiny.⁴⁰ Počet uživatelů automatizovaného systému bázi dat, zejména zpracovávání průběžných řešerských služeb v dávkovém režimu, dosáhl v polovině osmdesátých let 15 až 20 tisíc.⁴¹

Bez ohledu na míru úspěšnosti socialistické spolupráce v oblasti výpočetní techniky i vědecko-technických informací patřily země RVHP v čele se Sovětským svazem k hlavním partnerům Československa na poli mezinárodní spolupráce v oblasti VTEI. Československo, které v té době produkovalo v celosvětovém měřítku zhruba 1,5 % nových vědeckých informací,⁴² se však účastnilo také mezinárodních programů mimo struktury RVHP, jako byl například program UNISIST pod patronací UNESCO. Na počátku sedmdesátých let pak bylo ÚVTEI zapojeno do činnosti jedenácti mezinárodních a národních organizací pro informatiku v tzv. kapitalistických zemích (FID, Mezinárodní federace knihovnických sdružení a institucí – IFLA, Mezinárodní unie kinematografie – UNIATEC a další).⁴³

Československo a spolupráce v oblasti VTEI v rámci zemí RVHP

Kořeny spolupráce zemí RVHP v oblasti vědecko-technických informací spadají do druhé poloviny padesátých let. V roce 1958 se v Berlíně uskutečnila schůzka představitelů ústředních informačních institucí Československa, Maďarska, NDR, Polska a Rumunska, na které byla přijata opatření k „zefektivnění vzájemné spolupráce těchto zemí“ v oblasti VTI.⁴⁴ Další setkání ústředních informačních institucí členských zemí RVHP a odpovídajících nadřízených orgánů se poté konalo v Praze v roce 1961.⁴⁵ Na tomto setkání již vykristalizovala konkrétnější forma mezinárodní

⁴⁰ J. Kubík – J. Volný, *Využívání vědeckých, technických a ekonomických informací*, SNTL: Praha 1988, s. 40–43.

⁴¹ Kalousek – Vlasák, „Online včera, dnes a zítra. Dosavadní vývoj dialogových služeb VTEI v ČSSR“, s. 237.

⁴² J. Zahradil, „Information activities in the field of social sciences in Czechoslovakia“, *Information Processing & Management* 14, 1978, č. 3–4, s. 183.

⁴³ J. Volný, „Mezinárodní spolupráce ČSSR v oblasti vědeckých a technických informací“, in: 3. celostátní konference informačních pracovníků. *Sborník materiálů*, ÚVTEI: Praha 1972, s. 103.

⁴⁴ J. Volný – M. Jančařík, *Mezinárodní systém vědeckých a technických informací členských zemí RVHP*, SNTL: Praha 1979, s. 10; H. Vítková, *Organizácia vedeckých, technických a ekonomických informácií. Diel 2. Medzinárodné väzby československej sústavy VTEI*, Slovenská technická knižnica: Bratislava 1979, s. 38.

⁴⁵ Vítková, *Organizácia vedeckých, technických a ekonomických informácií*, s. 38.

spolupráce, neboť zde zazněl „požadavek na vytvoření pracovního orgánu mezinárodní úrovně, který by se systematicky zabýval koordinací a řešením problémů VTI“.⁴⁶ V souladu s tímto požadavkem pak byla v roce 1962 na 16. zasedání RVHP vytvořena Stálá komise RVHP pro koordinaci vědeckých a technických výzkumů. Mezi pracovní orgány této komise patřila mimo jiné i Stálá pracovní skupina pro problémy vědeckých a technických informací, ve které byly členské země zastoupeny stálými delegacemi. Vedle Československa byly členy této pracovní skupiny také Bulharsko, Maďarsko, NDR, Polsko, Rumunsko, Sovětský svaz a od roku 1966 se pak zasedání účastnila také delegace z Jugoslávie.⁴⁷ V roce 1962 tato skupina formulovala „Zásady spolupráce členských zemí RVHP v oblasti vědeckých a technických informací“, ve kterých se mimo jiné hovořilo o „rozšíření vzájemné výměny informačních materiálů a pomoci při jejich vyhledávání a přípravě“, „vytváření předpokladů pro koordinaci a kooperaci v oblasti sběru a zpracování a šíření informací“ či „koordinaci výzkumu v oblasti VTI“.⁴⁸ Stálá komise RVHP pro koordinaci vědeckého a technického výzkumu byla na počátku sedmdesátých let rozhodnutím 25. zasedání RVHP přetvořena ve Výbor RVHP pro vědeckotechnickou spolupráci, jenž měl plnit funkci „organizátora a koordinátora vědeckotechnické spolupráce“, a podílet se měl mimo jiné také na výměně vědecko-technických informací a rozvoji mezinárodního systému vědecko-technických informací členských zemí RVHP.⁴⁹ Stálá pracovní skupina pro vědecké a technické informace pak ukončila činnost v roce 1971, neboť její agendu převzalo v roce 1969 založené Mezinárodní centrum vědeckých a technických informací (MCVTI).⁵⁰ Do ukončení své činnosti stihla tato pracovní skupina uspořádat 11 konferencí.⁵¹

Mezinárodní centrum vědeckých a technických informací bylo založeno na základě dohody členských zemí RVHP včetně Československa,⁵² která byla podepsána

⁴⁶ Volný – Jančařík, *Mezinárodní systém*, s. 10.

⁴⁷ V. Štefánik, *Medzinárodná spolupráca vo VTEI a jej orgány*. Slovenská technická knižnica: Bratislava 1973, s. 94–96.

⁴⁸ Volný – Jančařík, *Mezinárodní systém*, s. 10.

⁴⁹ V. A. Prokudin – L. Říha, *Vědeckotechnická integrace*, SNTL: Praha 1984, s. 57–58.

⁵⁰ Štefánik, *Medzinárodná spolupráca vo VTEI a jej orgány*, s. 100.

⁵¹ P. Spence Richards, „The Soviet Overseas Information Empire and the Implications of its Desintegration“, in: *Proceedings of the 1998 Conference on the History and Heritage of Science Information Systems*, s. 209.

⁵² Dohodu v roce 1969 podepsaly Bulharská lidová republika, ČSSR, Maďarská lidová republika, Mongolská lidová republika, NDR, Polská lidová republika, Rumunská lidová republika a SSSR. V roce 1973 se k dohodě připojila Kuba a v roce 1979 Vietnamská socialistická republika. Srov. K. Jírů, „Mezinárodní systém vědeckých a technických

27. února 1969. Oficiálně pak Centrum zahájilo svou činnost od 1. září téhož roku.⁵³ Dohoda byla schválena usnesením vlády ČSSR č. 223 ze dne 17. září 1969.⁵⁴ Deklarovaným cílem centra bylo „vybudování mezinárodního efektivního, integrovaného systému vědeckých a technických informací členských zemí, zakládající se na národních systémech VTI“.⁵⁵ MCVTI bylo od počátku oficiálně budované jako otevřená mezinárodní organizace, která, ač sdružovala členy RVHP, nebyla její přímou součástí.⁵⁶ Prakticky však Centrum fungovalo jako orgán RVHP.⁵⁷ Československo nebylo pouze formálním členem MCVTI, ale vysílalo do této organizace také své pracovníky. Například v první polovině sedmdesátých let tvořili specialisté z Československa 8,5 % vědeckých pracovníků Centra.⁵⁸ Koncem sedmdesátých let se pak Československo podílelo zhruba ze 4 % na krytí nákladů fungování MCVTI.⁵⁹ Funkci sídla stálého představitele ČSSR ve Výboru zplnomocněných zástupců členských zemí MCVTI a sekretariátu plnilo Ústředí vědeckých, technických a ekonomických informací.⁶⁰ Členství v MCVTI bylo pro socialistické země výhodné zejména z pohledu úspory deviz, které by země musely vydávat za nákup kopií zahraničních časopisů.⁶¹ Devizovými prostředky se totiž platily veškeré dotazy, které byly vzneseny do zahraničního databázového centra. Prostředky určené k získávání zahraničních informací, které (v osmdesátých letech) v Československu poskytovala Státní komise pro vědeckotechnický a informační rozvoj, proto byly značně limitovány a jejich čerpání muselo být řádně zdůvodněno.⁶²

informací členských zemí RVHP“, in: *Mezinárodní systém VTI členských zemí RVHP (dokumenty z let 1973–74, perspektivy rozvoje)*; *Koncepce rozvoje soustavy VTEI v Polské lidové republice*, ÚVTEI: Praha 1974, s. 9; Volný – Jančařík, *Mezinárodní systém*, s. 12.

⁵³ Štefánik, *Mezinárodní spolupráce vo VTEI a jej orgány*, s. 105.

⁵⁴ Podzimek, „Významná data rozvoje čs. soustavy VTEI“, s. 15.

⁵⁵ Volný, „Informace jako nástroj vědeckého řízení“, s. 58.

⁵⁶ Štefánik, *Mezinárodní spolupráce vo VTEI a jej orgány*, s. 107.

⁵⁷ Giliarevskii, „Soviet Scientific and Technical Information System“, s. 199–200.

⁵⁸ Jírů, „Mezinárodní systém“, s. 35.

⁵⁹ Volný – Jančařík, *Mezinárodní systém*, s. 43. SSSR se v té době podílelo 74 %. Srov. tamtéž.

⁶⁰ J. Volný, „Československá účast a aktivita v Mezinárodním systému vědeckých a technických informací členských zemí RVHP“, in: *Mezinárodní systém VTI a perspektivy dvoustranné spolupráce ČSSR a SSSR*, ÚVTEI: Praha 1976, s. 14.

⁶¹ Spence Richards, „The Soviet Overseas Information Empire“, s. 212.

⁶² Kubík – Volný, *Využívání vědeckých, technických a ekonomických informací*, s. 39.

Problematikou vědeckých a technických informací se zabývaly různé dokumenty RVHP i po založení MCVTI. Byla zahrnuta mimo jiné i do „Komplexního programu dalšího prohlubování a zdokonalování spolupráce a rozvoje socialistické ekonomické integrace členských států RVHP“, který byl schválen na 25. zasedání RVHP v srpnu 1971 v Bukurešti. V pátém oddílu programu, týkajícího se spolupráce v oblasti vědy a techniky, bylo uvedeno, že „členské státy RVHP budou prohlubovat spolupráci národních soustav vědeckých a technických informací a učiní opatření k vybudování mezinárodní soustavy vědeckých a technických informací zainteresovanými státy“. Dle dokumentu se měla mezinárodní soustava budovat nejen pomocí mezinárodní spolupráce v oblasti informačních systémů podle odvětví, ale také prostřednictvím činnosti Mezinárodního střediska vědeckých a technických informací. K vybudování soustavy vědecko-technických informací mělo dojít v období let 1972 až 1975.⁶³

Některé dobové prameny naznačují, že vědečtí pracovníci v Československu patrně služby MCVTI dostatečně nedoceňovali. Dle Jaroslava Volného, tehdejšího ředitele ÚVTEI, totiž československé organizace a instituce v plné míře nevyužívaly možnosti studia zahraničních prací, o čemž měl svědčit nízký počet požadavků na kopie těchto prací, které byly prostřednictvím ÚVTEI vyřizovány. Zatímco pro zahraniční žadatele bylo například v roce 1974 vyřízeno téměř 140 požadavků na kopie vědecko-výzkumných prací, pro organizace v ČSSR bylo vyřízeno pouze 61 požadavků.⁶⁴ Volný kritizoval také pasivitu československých informačních orgánů a jejich neochotu plnit požadavky ze strany MCVTI. Některé československé organizace prý na tyto požadavky vůbec nereagovaly anebo je odmítaly s tím, že „požadované materiály se v jejich fondech nenalézají“, anebo se vymlouvaly „na nedostatek pracovních sil, zaměstnanost jinými úkoly atd.“⁶⁵ Samotná existence Mezinárodního centra vědeckých a technických informací tak automaticky neznamenala čilou výměnu vědeckých a technických informací mezi zeměmi RVHP.

Vedle aktivit MCVTI probíhala integrace vědeckých informačních soustav socialistických zemí i v dalších rovinách. Například v rámci spolupráce akademií věd socialistických zemí byla uzavřena Dohoda o vytvoření Mezinárodního informačního systému ve společenských vědách (MISON), jejímž signatáři byly sovětská, polská, východoněmecká, bulharská, maďarská, mongolská a československá akademie věd. Dohoda byla podepsána v červenci 1976 a Československo bylo v tomto programu zastoupeno Základní knihovnou – Ústředím vědeckých informací

⁶³ Volný, „Mezinárodní spolupráce ČSSR“, s. 97.

⁶⁴ Volný, „Československá účast a aktivita“, s. 16.

⁶⁵ Volný, „Informace jako nástroj vědeckého řízení“, s. 60.

Československé akademie věd (ZK-ÚVI ČSAV),⁶⁶ některé úkoly pak převzala v rámci SSR Ústřední knihovna Slovenské akademie věd.⁶⁷ Spolupráci v rámci MISON byla v Československu věnována pozornost i v denním tisku, zejména list *Rudé právo* pravidelně o existenci a činnosti tohoto systému informoval.⁶⁸ V červnu 1988 pak tento deník přinesl rozhovor s V. A. Vinogradovem, tehdejšíím ředitelem Ústavu vědeckých informací ve společenských vědách AV SSSR a předsedou rady MISON. Vinogradov se v rozhovoru vyjadřoval v duchu probíhající perestrojky a spojil „nový informační řád“ s rozvojem glasnosti (otevřenosti). Zmínil také „značné zaostávání“ v informatizaci společnosti a v širokém nasazení výpočetní techniky a informatiky.⁶⁹

Přístup k informačním systémům zemí RVHP, zejména pak Sovětského svazu, alespoň hypoteticky (bez ohledu na reálné využívání) rozšiřoval objem potenciálně přístupných informací pro československé uživatele. Tento fakt neopomnělo mnoho československých autorů připomínat a poukazovat tak na výhody spolupráce v rámci RVHP. Jaroslav Kubík, tehdejší ředitel Ústavu pro ekonomiku a řízení vědeckotechnického rozvoje v Praze, proto v časopise *Moderní řízení* v polovině sedmdesátých let uvedl, že jsou pro 150 tisíc pracovníků československé výzkumné a vývojové základny v rámci vědecko-technické spolupráce zpřístupněny „poznatky téměř 5milionové výzkumné základny socialistických zemí“.⁷⁰ Kubík výhody vědecko-technické spolupráce RVHP ilustroval také množstvím uskutečněných konzultací a získaných dokumentací. Dle jeho údajů v roce 1973 uskutečnili českoslovenští vědci a odborníci v rámci dvoustranné spolupráce cestou jednorázových požadavků konzultace u 3628 osob a získali 273 kompletů dokumentace. Československo naopak poskytlo konzultace 2352 osobám a předalo 270 dokumentací. V rámci přímé spolupráce pak bylo uskutečněno 7416 konzultací a získáno 1603 dokumentací

⁶⁶ V. Jiráková, „MISON – Mezinárodní informační systém ve společenských vědách“, *Československá informatika* 20, 1978, č. 2, s. 42.

⁶⁷ *Vědecké informace ČSAV – Dějiny a činnost ZK-ÚVI ČSAV, ZK-ÚVI ČSAV: Praha 1989, s. 27.*

⁶⁸ Srov. např. J. Zahradil, „Informační systém MISON“, *Rudé právo*, 18. 2. 1976, s. 4; M. Řepík, „Informace a společenské vědy“, *Rudé právo*, 29. 9. 1978, s. 4; „Mezinárodní informační systém ve společenských vědách. Rozsáhlý program spolupráce“, *Rudé právo*, 23. 5. 1980, s. 4; „Zvládnout proud nových poznatků. Spolupráce socialistických zemí ve společenských vědách“, *Rudé právo*, 17. 6. 1981, s. 2.

⁶⁹ Z. Vávra, „S akademikem V. A. Vinogradovem o informačním systému MISON“, *Rudé právo*, 30. 6. 1988, s. 5.

⁷⁰ J. Kubík, „Vědeckotechnická spolupráce – podmínka a faktor urychlení vědeckotechnického rozvoje“, *Moderní řízení* 9, 1974, č. 10, s. 59.

oproti 7590 Československem poskytnutých konzultací a 1355 vydaných dokumentací.⁷¹ Dle Kubíka Československo v této rovině spolupracovalo nejvíce se Sovětským svazem a NDR, v menší míře poté s Polskem a Maďarskem.⁷²

Spolupráce Československa se zeměmi RVHP probíhala i v období automatizace sdílení vědeckých a technických informací. Poté, co v rámci československého Střediska automatizované výměny informací došlo k telekomunikačnímu propojení Prahy a Moskvy, byla připojována také hlavní města dalších socialistických zemí. V polovině osmdesátých let tak bylo v Československu zpřístupněno zhruba 20 bází dat ze socialistických zemí.⁷³ Nebyly však plně využívány, neboť mnoho uživatelů v Československu tehdy upřednostňovalo „tradiční způsoby získávání informací“ a o automatizované informační systémy nemělo zájem.⁷⁴ Na vině však byly také, dle tehdejších pracovníků Ústřední technické základny ÚVTEI Jaroslava Kalouska a Rudolfa Vlasáka, „nedostatečné technologické vybavení“ či „zaostávání myšlení na některých informačních pracovištích“.⁷⁵

Československo-sovětská spolupráce v oblasti VTEI

Zatímco na jedné straně se Československo účastnilo multilaterální spolupráce v rámci RVHP, paralelně byla rozvíjena rovněž bilaterální spolupráce v oblasti vědecko-technických informací se Sovětským svazem. V návaznosti na zmiňovaný „Komplexní program dalšího prohlubování a zdokonalování spolupráce a rozvoje socialistické ekonomické integrace členských zemí RVHP“ z roku 1971 byla v únoru 1972 uzavřena dohoda mezi ČSSR a SSSR, respektive Státním výborem rady ministrů SSSR pro vědu a techniku a FMTIR, o programu postupné integrace národních systémů VTI obou států, tzv. „Program postupné integrace systému VTI SSSR a ČSSR na léta 1973–1975“. Byla rovněž vytvořena společná sovětsko-československá pracovní skupina pro spolupráci v oblasti VTI.⁷⁶ Spolupráce probíhala

⁷¹ Tamtéž.

⁷² Tamtéž, s. 60.

⁷³ Cejpek, *Zpracování, šíření a využívání informací ve sféře* čs. VTR, s. 53.

⁷⁴ M. Koukolová – A. Kováčová, „Systém informačních služeb ÚRVJT Košice“, in: *Celostátní seminář Informační zabezpečení čs. jaderného programu. Písek 4.–6. 11. 1985*, ÚISJP: Praha 1985, s. 47.

⁷⁵ J. Kalousek – R. Vlasák, „Online včera, dnes a zítra. Koncepční východiska a plány dialogových služeb v ČSSR po roce 1986“, *Československá informatika* 27, 1985, č. 10, s. 265.

⁷⁶ M. Guth, „Československo-sovětská spolupráce v oblasti VTEI“, *Československá informatika* 17, 1975, č. 11, s. 274.

rovněž mezi ÚVTEI a Domem sovětské vědy a kultury v Praze (založeném v roce 1972), mimo jiné formou pořádání seminářů z problematiky VTEI.⁷⁷ Například v roce 1972 se zde konaly čtyři semináře o československé soustavě VTEI. Přednesené referáty se pak zaměřovaly zejména na sovětské zkušenosti v této oblasti, které byly představovány jako vzor pro československou státní informační politiku.⁷⁸ Do roku 1980 bylo mezi Československem a Sovětským svazem uzavřeno téměř 30 institucionálních dohod na úrovni odvětvových informačních středisek a dalších informačních institucí.⁷⁹

Dvoustranná spolupráce Československa a Sovětského svazu na poli VTEI pokračovala rovněž v osmdesátých letech. V souladu s usnesením předsednictva vlády ČSSR č. 126 „o vědeckotechnické spolupráci s SSSR při vytváření a využívání centralizovaného přístupu k zahraničním počítačovým sítím a bázím dat“ z 5. června 1980 byl ve spolupráci se sovětským Všesvazovým výzkumným ústavem systémových výzkumů (VNIISI) připraven „projekt výstavby společného trvalého telekomunikačního propojení mezi Prahou a Moskvou, umožňující oběma stranám rovněž přístup k informačním zdrojům a telekomunikačním sítím v dalších státech“.⁸⁰ „Dohoda o spolupráci v oblasti centralizovaného systému automatizovaného přístupu k zahraničním počítačovým sítím a bázím dat“ uzavřená mezi československým Federálním ministerstvem pro technický a investiční rozvoj a Státním výborem SSSR pro vědu a techniku pak byla podepsána v září 1980 a jejím výsledkem mělo být stálé mezinárodní telekomunikační spojení mezi ČSSR a SSSR určené pro přenos velkých souborů informací i společný postup při využívání souborů informací ze západní Evropy a z USA.⁸¹ Soubory informací přitom zahrnovaly i oblast tzv. vědeckých dat, tedy například geofyzikální data, data vznikající v rámci programu INTERKOSMOS apod.⁸² V neposlední řadě pak byla československo-sovětská spolupráce posílena tím, že Československo Sovětskému svazu (ale i některým dalším zemím sovětského bloku) předalo tzv. Unifikovaný softwarový systém (USS)

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ *Rozvoj soustavy VTI v SSSR a metody práce některých jejích článků*. ÚVTEI: Praha 1972, s. 5.

⁷⁹ *Činnost VTEI*, Dům techniky ČSVTS: České Budějovice 1986, s. 108; H. Vítková, „Československo-sovětská spolupráce ve VTEI“, *Československá informatika* 23, 1981, č. 5, s. 131.

⁸⁰ J. Kalousek, „Perspektivy rozvoje služeb on-line v československé soustavě VTEI“, in: *Přístup k bázím dat VTEI v režimu on-line*, Dům techniky ČSVTS Plzeň: Karlovy Vary 1982, s. 8.

⁸¹ J. Vondra – M. Matoušová, „Výsledky činnosti čs. soustavy VTEI v období 6. pětiletky“, *Československá informatika* 23, 1981, č. 7–8, s. 197.

⁸² Vítková, „Československo-sovětská spolupráce ve VTEI“, s. 133.

vyvinutý v Ústřední technické základně ÚVTEI. USS byl v provozu od roku 1973 a sloužil pro tvorbu a následné zpracování informačních databází.⁸³

V osmdesátých letech tak došlo k rozšíření záběru československo-sovětské spolupráce ve sféře VTEI. Zatímco ještě v předchozí dekádě byly do programu integrace československé a sovětské informační soustavy zapojeny pouze instituce VTEI, po roce 1980 už se počítalo také s účastí vědecko-technických výzkumných ústavů různého zaměření. Vedle oblasti VTEI se totiž měla československo-sovětská spolupráce v rámci tohoto programu zaměřovat také na již zmiňovanou oblast tzv. vědeckých dat i na „zpracovávání a vyhodnocování informací pro řízení o rozhodování vrcholových sfér“.⁸⁴

Propojování československé a sovětské soustavy VTEI bylo v Československu, podobně jako v případě multilaterální spolupráce v rámci RVHP, hodnoceno jako pozitivní a výhodné, a to zejména s ohledem na již zmiňovaný objem zpřístupněných sovětských informací. Například materiály Předsednictva ÚV KSC z roku 1973 odhadovaly, že sovětská soustava VTEI je „schopná zajišťovat informace o výsledcích práce více než 98 % světové vědecko-výzkumné základny prakticky všech vědních oborů“.⁸⁵ Soustava VTEI Sovětského svazu pak měla koncem sedmdesátých let tvořit zhruba třetinu celosvětové informační soustavy⁸⁶ a zpracovávat až 20 tisíc titulů periodik a 8 tisíc monografií ročně ze 118 zemí v 64 jazycích.⁸⁷ Dle publikace V. A. Prokudina a Ladislava Říhy *Vědeckotechnická integrace* z roku 1984 se pak prostřednictvím sovětské informační soustavy československým uživatelům zpřístupnilo „téměř 75 % světového informačního fondu“.⁸⁸ Na sovětské informační soustavě byl oceňován mimo jiné také široký přístup ke světovým odborným časopisům. Dle Hany Vítkové například na počátku osmdesátých let pokrýval VINITI 80 až 90 % tehdejších běžných relevantních světových periodik.⁸⁹

Zatímco na jednu stranu byla spolupráce se SSSR v Československu propagandisticky využívána a byly vyzdvihovány přednosti sovětské informační soustavy, nedostupnost některých západních databází pro změnu sloužila jako ideologický

⁸³ R. Vlasák, „Informační systémy a služby v Čechách: jak vstoupily do počítačového věku a jak se vyvíjely – 10. část“, *Ikaros* [online] 20, 2016, č. 6. Dostupné z: <http://ikaros.cz/node/17797> [27. 9. 2021].

⁸⁴ Vítková, „Československo-sovětská spolupráce ve VTEI“, s. 134.

⁸⁵ NA ČR, Předsednictvo ÚV KSC 1971–1976, sv. 69, ar. j. 67, bod 10, „Zásady pro zdokonalování, racionalizaci a integraci informačních soustav“, s. 6.

⁸⁶ Vítková, *Organizácia vedeckých, technických a ekonomických informácií*, s. 13.

⁸⁷ Tamtéž, s. 16.

⁸⁸ Prokudin – Říha, *Vědeckotechnická integrace*, s. 135.

⁸⁹ Vítková, „Československo-sovětská spolupráce ve VTEI“, s. 131.

argument kritizující kapitalistický systém. Dle některých autorů byla tato nedostupnost, zejména v USA, výsledkem „diskriminační politiky vůči socialistickým státům“ uplatňované „v širokém spektru hospodářských a vědeckotechnických styků“.⁹⁰ V kapitalistických státech totiž byly informace „předmětem obchodu, ochrany a zcizování“.⁹¹ Spolupráce socialistických zemí v této oblasti tak měla napomoci zabránit kapitalistickým zemím nastolit „informační monopol“.⁹²

Přístup k vědeckým informacím prostřednictvím sovětské informační soustavy ovšem narážel na řadu byrokratických překážek.⁹³ A ačkoliv VINITI zpracovával velký objem celosvětové vědecké literatury,⁹⁴ v osmdesátých letech v tomto ohledu již výrazně zaostával za Spojenými státy.⁹⁵ Například k roku 1987 nebylo zhruba 1500 významných zahraničních časopisů v Sovětském svazu vůbec odebíráno.⁹⁶ Československo-sovětská spolupráce na poli VTEI tak byla, navzdory množství uzavřených dohod, v praxi často problematická. Poukázal na to mimo jiné ve druhé polovině osmdesátých let fyzik Agis Kakos, který se se svými kolegy snažil provést rešerše ve dvou sovětských bázích VINITI „Energetika“ a „Chemie“: „Při provádění zkušebních rešerší z pracoviště SAVI jsme však narazili na značné technické a částečně i administrativní potíže. Četné poruchy na spojovacím kanálu spojené s provozními poruchami v uzlovém bodě sítě a v databázovém centru, s tím spojené opakované přerušování relací, navíc krátká doba vystavení (prakticky jedna až dvakrát jedna hodina týdně) vedly k tomu, že realizace jedné rešerše se protáhla na několik týdnů. Navíc se ukázalo, že ani u rešerší úspěšně dokončených se nelze spoléhat na to, že skutečně obdržíme výstupy vytištěné v sovětském centru: získali jsme výstupy pouze 2 ze 4 provedených rešerší, a to až po osobní intervenci v Moskvě.“⁹⁷

⁹⁰ Kubík – Volný, *Využívání vědeckých, technických a ekonomických informací*, s. 43.

⁹¹ Tamtéž, s. 44.

⁹² S. Haniš, „MISON: Cesta ke zhodnocení informací“, *Tvorba* 1985, č. 50, s. 14.

⁹³ Giliarevskii, „Soviet Scientific and Technical Information System“, s. 200.

⁹⁴ Například v polovině 70. let VINITI zaměstnával více než 25 tisíc pracovníků, kteří ročně zpracovali kolem milionu vědeckých a technických článků z 25 tisíc časopisů v 65 jazycích. Spence Richards, „The Soviet Overseas Information Empire“, s. 209.

⁹⁵ Giliarevskii, „Soviet Scientific and Technical Information System“, s. 204.

⁹⁶ Tamtéž, s. 201.

⁹⁷ A. Kakos, „Využitelnost online dostupných bází dat pro jaderně energetický komplex“, in: *Moderní informatika ve službách jaderně-energetického komplexu*, Dům techniky ČSVTS: České Budějovice 1987, s. 55–56.

Závěr

Československá soustava VTEI byla budována jako centralizovaný víceúrovňový systém. Centralizace sice na jednu stranu usnadňovala ideologický dozor (například online přístup do západních databázových center byl v osmdesátých letech možný pouze ze dvou „organizovaných a střežených“ terminálových pracovišť a prostřednictvím jednoho telekomunikačního kanálu),⁹⁸ na stranu druhou však nedokázala zajistit její účinné fungování. Negativně se do její podoby promítlo také zaostávání v oblasti výpočetní techniky, která byla klíčová pro automatizaci, a tím i modernizaci informační soustavy. Nebylo proto překvapivé, že se v tomto ohledu o zaostávání hovořilo jak v interních materiálech KSČ, tak i v dobových publikacích a v neposlední řadě ho potvrzovaly i provedené dotazníkové průzkumy mezi vědci. Využívání zahraničních databází, které bylo umožněno v Ústřední technické základně a v osmdesátých letech pak prostřednictvím rešeršního střediska SAVI, se týkalo především techniků, vědců z oblasti přírodních a exaktních věd či lékařů, ale jen v malé míře společenských a humanitních vědců.

Počátky spolupráce Československa se zeměmi RVHP v oblasti VTEI se datují do podobné doby jako počátky institucionalizace informační vědy, tedy do konce padesátých let. Hlavní výsledek vzešlý ze spolupráce zemí RVHP – Mezinárodní centrum vědeckých a technických informací – však patrně zůstal za očekáváním. Částečně to bylo také z důvodu nízkého zájmu československých uživatelů o jeho služby, na který si stěžoval tehdejší ředitel ÚVTEI Jaroslav Volný a zpětně na ně poukazoval například také Rudolf Vlasák. Jinými slovy, v případě československé informační soustavy před rokem 1989 převažovala nabídka nad poptávkou.⁹⁹

Paralelně vedle multilaterální spolupráce zemí RVHP probíhala také bilaterální československo-sovětská spolupráce. Tu ztělesňovala zejména dohoda z roku 1972 i následné dohody uzavřené do konce osmdesátých let. V této spolupráci se odrážely také změny v pojetí informační soustavy, když začala být do této oblasti v osmdesátých letech ve větší míře zahrnuta také vědecká data. Přirozenou součástí této spolupráce se pak stala rovněž otázka telekomunikačního propojení. Do fungování československé soustavy VTEI, stejně jako do mezinárodní spolupráce, se však promítal klasický rozpor mezi teorií a praxí. Zatímco hypoteticky se mohlo československým vědcům díky napojení na sovětskou informační soustavu zpřístupnit poměrně velké množství světových vědeckých informací (což také bylo v textech často propagačně využíváno), prakticky se kvůli různým (nejen) byrokratickým

⁹⁸ Vlasák, „Československá soustava VTEI“, s. 388.

⁹⁹ Například v letech 1986–1989 evidovala Ústřední technická základna ÚVTEI pouze 340 přihlášených uživatelů. Vlasák, „Československá soustava VTEI“, s. 387–388.

omezením tyto informace stávaly pro československé (a ostatně i sovětské) uživatele často nedostupnými. „Nový informační řád“ (Vinogradov), jenž měl tyto nedostatky napravit, však nastal již ve zcela odlišných ideologických i geopolitických souvislostech.

Text studie vznikl s podporou Grantové agentury ČR v rámci grantu GAČR 19-04546S „Mezi stalinismem a globálním infrastrukuralismem: Vliv globální vědy za studené války na československou vědnu a mezinárodní politiku (1945–1989)“.

Summary

Since the end of the 1950s, Czechoslovakia had been building its system of Scientific, Technical and Economic Information (STEI) as a centralized and multi-leveled organism following the Soviet model. However, the system, as well as the slow development of computing technology in Czechoslovakia, was criticized already since the 1960s as backward. The international cooperation in information systems within the Council for Mutual Economic Assistance (COMECON) started already at the end of the 1950s. The most visible symbol of this cooperation was the International Center of Scientific and Technical Information (ICSTI) established in Moscow in 1969. Parallely to the cooperation within the COMECON, a bilateral Czechoslovak-Soviet collaboration developed as well. The 1980s saw not only the expansion of automatization of information systems, but also inclusion of scientific data. Nevertheless, the Czechoslovak STEI system showed classic conflict between theory and practice. Czechoslovaks could theoretically use quite a large amount of world scientific information via connection to the Soviet system, however, thanks to the bureaucratic and ideological obstacles, many of these sources were not accessible. Additionally, a little interest of Czechoslovak potential users in automatic information systems decreased the significance of Czechoslovak STEI system and its cooperation with other socialist countries.

Correspondence

PhDr. Michaela Šmidrkalová, Ph.D.

Ústav pro soudobé dějiny, AV ČR, v. v. i.

Vlašská 355/9, 118 00 Praha

michaela.smidrkalova@gmail.com

Akademicky vzdělaní lékaři 16. a 17. století v písemných sporech a polemikách*

1. část

Zdeněk Žalud

Academically educated Physicians in written Disputes and Polemics of 16th and 17th Century. Academically educated physician of 16th and 17th Century had to capture a positive reputation and to maintain the appearance of his skills and learning to retain his superiority to other service providers within the so-called *medical marketplace*. There were many disputes among the graduated physicians: some of them were matters of prestige – an argument between Bartolomeo Guarinoni and Christophoro Guarinoni about the origin of earthquakes, between Conrad Gesner and Pietro A. Mattioli about the appearance of *aconitum primum* – others were matters of life and death – a controversy over the treatment of the Polish king Stephen Báthory between the two chief royal physicians, Simone Simoni and Nicollo Bucella. Some polemics arose whenever an untrained practitioner (*empiricus*) got in the way of an academically educated physician: e.g. an argument over the use of *oxymel* between Doctor Taddeo Duno and the empiricist Thomas Zoilus.

Key words: physician, dispute, medical treatment, Conrad Gesner, Johann Crato of Krafftheim, Pietro A. Mattioli, Girolamo Cardano, Simone Simoni

Učené spory a polemiky provázejí evropské intelektuály nejspíše již od doby, kdy si začínají klást filosofické otázky. Starořeční sofisté podněcovali polemiku, které se v Platónových dialozích ujímá hledač a milovník moudrosti Sokrates.¹ Nejen antický, ale i středověký a raně novověký intelektuál si vytvářel svět, v němž se sám definoval v rámci skupiny a kde vznikala různá teoretická „my“ a „oni“. Posilování vlastní pozice a vlastní intelektuální skupiny bylo ještě umocněno rozvinutím písemné komunikace (zejména korespondence) a využitím knihtisku. V akademickém diskurzu medicíny 16. století se navzájem vymezovali racionalisté vůči empirikům,

* Tato studie je výstupem výzkumného projektu GA ČR, 20-03823S, „Jan Marek Marci z Kronlandu (1595–1667) v souvislostech českého filozofického baroka“, který byl podpořen Grantovou agenturou České republiky a je řešen na 1. LF UK a FLÚ AV ČR.

¹ Sémantickou analýzu pojmu sofista před Platónem objevným způsobem prezentuje K. Boháček, „Sofisté, homo protagonensis“, *Filosofický časopis* 54, 2006, č. 3, s. 411–434.

galénici vůči paracelsiánům, *neoterici* vůči těm, kteří byli *antiqui*, atd.² V této době se akademická medicína konstituuje jako svobodné povolání, které nepodléhá cechovní reglementaci.³ Zatímco v 15. století působilo severně od Alp jen málo graduovaných lékařů, v 16. století jejich počet výrazně narůstá. Tito lékaři pocházejí nejen z tradičně lékařských rodin, ale i z rodin obchodníků či řemeslníků; například Daniel Sennert z Vratislavi (1572–1637) byl synem ševce. Graduovaní lékaři zaujímal ve společnosti nejrůznější funkce a vystupovali v různém kontextu. Nejčastěji se věnovali svobodné praxi, nejlépe ve větším městě. Zde mohli zastávat funkci městského fyzika, vykonávali dozor nad špitály, lazarety a podobnými sociálně-zdravotnickými institucemi. Mnozí z nich se stávali univerzitními profesory. Nejvyšší metou lékařské kariéry bylo jmenování osobním lékařem panovníka, což obvykle znamenalo i omezení dosavadních aktivit na jiném poli. Například Andreas Vesalius (1514–1564) po vydání *De humani corporis fabrica libri septem* trvale přešel jako císařský lékař do služeb Karla V., čímž však omezil svou akademickou dráhu.⁴

K akademicky vzdělanému lékaři náleželo vystupování a vzhled učence. K tomu se družila cílá korespondence v rámci raně novověké učenecké komunity (*res publica litteraria*). Tématy lékařských dopisů nebyly jen medicínské otázky v užším slova smyslu,⁵ ale i záležitosti humanistické vzdělanosti: filosofie a teologie, jazykověda a filologie (včetně poezie), historie, numismatika, genealogie, přírodovědné kuriozity či disciplíny kvadrivia, zejména astronomie a astrologie. Znamý krušnohorský lékař Georg Agricola (1494–1555) se do povědomí současníků zapsal jako mineralog a důlní specialista, Georg Handsch z České Lípy (1529–1578) proslul jako

² Srov. K. Černý, *Mor 1480–1730. Epidemie v lékařských traktátech raného novověku*, Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum: Praha 2014, s. 83.

³ Počátky cechů vztahujících se k léčebné praxi badatelé nacházejí v Itálii 13. století, avšak do zbytku Evropy se šíří až ve 14. a 15. století. Tato sdružení, nazývaná lékařská kolegía (*collegia medicorum*) či podobně, se objevují severně od Alp v 15. a 16. století. Např. College of Physicians v Londýně byla založena roku 1518, v Augsburgu se formovala mezi léty 1507–1563, v Norimberku až 1592; srov. N. G. Siraisi, *Medieval and Early Renaissance Medicine. An Introduction to Knowledge and Practice*, The University of Chicago Press: Chicago – London 1990, s. 18.

⁴ M. Stollberg, „Zwischen Identitätsbildung und Selbstinszenierung. Ärztliches Self-Fashioning in der Frühen Neuzeit“, in: D. Freist (ed.), *Diskurse – Körper – Artefakte: Historische Praxeologie in der Frühneuzeitforschung*, transcript: Bielefeld 2015 (Praktiken der Subjektivierung, 4), s. 33–35.

⁵ Sem náležejí také spisy věnované výživě, např. otázkám zdravotní prospěšnosti piva a vína; srov. Z. Žalud, „Stýkání a potýkání piva a vína očima laiků a lékařů ve 12.–16. století“, in: Martin Veselý (ed.), *Orosené dějiny*, Filosofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem: Ústí nad Labem 2019 (Studia Historica 22), s. 15–42.

ichtyolog, Johannes Magirus (1560–1596) se stal autoritou v oblasti pevnostního stavitelství, v oblasti astronomie a astrologie se evropskými pojmy stali Ital Girolamo Cardano (1501–1576) a Polák Mikuláš Koperník (1473–1543).

Není divu, že mnozí pozdější graduovaní lékaři se po absolvování kvadrivia vážně zamýšleli nad jinou nežli medicínskou kariérou. Jejich snaha o učenecký vzhled ovšem kontrastovala s každodenní praxí, kdy se lékaři u svých pacientů setkávali s nářky, bolestmi a exkrementy, které často museli analyzovat (uroskopie). Graduovaní lékaři neléčili pouze urozené a bohaté pacienty, nýbrž i četné služebníky v zámožnějších rodinách, movitější řemeslníky a sedláky.⁶ Tato pestrá směs osob však rozhodovala svým míněním o dobré či špatné pověsti lékaře, a tím také o jeho ekonomické úspěšnosti. Nezapomeňme, že tito pacienti si mohli svého lékaře či léčitele vybírat, a proto lze v rámci tzv. lékařského trhu (*medical marketplace*) hovořit o neustálých změnách a nestabilním postavení všech jeho aktérů.⁷ Navíc se na tomto poli nacházela široká škála lékařských praktiků bez akademického titulu, kteří mohli pacientům posloužit na cestě za zdravím stejně efektivně jako graduovaní lékaři a také podstatně levněji. Ničím neregulovaná situace na lékařském trhu tedy mohla průběžně podrývat jejich autoritu.

Aby si graduovaný lékař udržel dobrou pověst a měl pokud možno stálý příliv pacientů, musel neustále budovat zdání svých schopností a učenosti. Toto vytváření dobrého zdání či marketing vlastní kariéry byl Stephenem Greenblattem označen jako *self-fashioning* a Michael Stolberg aplikoval tento koncept na jednání raně novověkých graduovaných lékařů.⁸ Lékařovo chování ovšem nebylo jen jeho osobní vizitkou, nýbrž vypovídalo o celém lékařském „stavu“, který si akademicky vzdělaní lékaři zpočátku neformálně, nicméně cílevědomě budovali. Akademickou vzdělanost chápali jako základ své převahy nad ostatními aktéry lékařského trhu. Při styku se svým většinou nevzdělaným okolím museli být graduovaní lékaři velice opatrní, aby nerozvážně neztratili nic ze své autority. O to větší rafinovanost a důvtip museli prokazovat při styku se svými učenými kolegy, kteří jim takřikajíc „viděli do karet“. Každá výměna názorů mezi nimi mohla odkrýt slabá místa jedné ze stran,

⁶ M. Stollberg, „Zwischen Identitätsbildung und Selbstinszenierung“, s. 35–37, 43–44.

⁷ Ohledně konceptu *medical marketplace* srov. K. Waddington, *An Introduction to the Social History of Medicine: Europe Since 1500*, Red Globe Press: Basingstoke (UK) – New York 2011, s. 2–9, 79–80.

⁸ M. Stollberg, „Zwischen Identitätsbildung und Selbstinszenierung“, s. 41–42. Toto předstírání dobrého zdání svými kořeny sahá až k hippokratovské představě dobré reputace (*dóxa*), která byla pro úspěšného lékaře odměnou a zároveň předpokladem úspěšného pokračování v praxi. Srov. J. Černá, „O lékaři – Úvod“, in: H. Bartoš – S. Fischerová (ed.), *Hippokratés. Vybrané spisy I*, Oikoymenh: Praha 2012 (Knihovna antické tradice, sv. 9), s. 223–224.

což mohl být např. odklon od převažující medicínské teorie (např. od humorální patologie, od Galénovy anatomie), neznalost některých léčiv, ale i pouhá neobratnost při vyjadřování v latině, která byla *lingua franca* akademicky vzdělaných lékařů.

Na vybraných příkladech sporů mezi akademickými lékaři i mezi nimi a jejich neučenými konkurenty uvidíme, jak mohl při polemice posloužit text, ať již rukopisný nebo vydaný tiskem. Lékařské spory lze v zásadě dělit podle hledisek formálních a obsahových. Z hlediska formy se spory liší podle (písemného) média, které bylo užito, často v podobě učeného spisu (traktátu, konsilia apod.) nebo v korespondenci; odrazy polemik ovšem nacházíme v narativních, soudních a dalších pramenech. Z hlediska obsahu nás bude zajímat především příčina vzniku polemiky: tou mohl být nesoulad v přírodovědném bádání, zejm. v názorech na choroby,⁹ ale mimořádnou „výbušnost“ mohla způsobit (neúspěšná) léčba významného pacienta, zde často s porušením lékařské etiky či etikety. Bude nás vždy zajímat míra, s níž jsou polemické argumenty směřovány *ad personam*, nebo naopak *ad rem*.¹⁰ Zásadním limitem budou samozřejmě dostupné prameny, které mnohdy neumožňují sledovat polemiku v celku od jejího zahájení do ukončení. Zůstává otázkou, zda u lékařských sporů k nějakému formálnímu ukončení docházelo, tedy zda nevráživost mezi protivníky nepřetržovala do jejich smrti, či nebyla dokonce tradována v lékařských rodinách po generace.

1) Polemiky přírodovědných expertů

Množství nových poznatků v přírodních vědách na počátku novověku na jedné straně a snaha akademicky vzdělaného lékaře hrát v této oblasti roli experta na straně druhé: to obojí stavělo lékaře nejednou do nezáviděníhodného postavení.

⁹ Učené lékařské spory o moru ve středověku a raném novověku rekapituluje a analyzuje K. Černý, *Mor 1480–1730*, s. 83–108. Další podobnou tematizaci určitého typu učených sporů v českojazyčné produkci bohužel postrádáme.

¹⁰ Určitým indikátorem osobního charakteru polemik je název spisu s řeckou předponou anti-, např. *Antifanchelius* (proti Fancheliovi), *Antiargenterica* (proti Argenteriovi) apod. Podle tohoto formálního kritéria shromáždil polemické spisy raně novověkých učenců – včetně lékařů – teolog a literární kritik Adrien Baillet, *Jugements des savants sur les principaux ouvrages des auteurs (Revûs, corrigés et augmentés par M. De La Monnoye...)*, Tome septieme: *Les Satyres Personnelles Jugements des savants sur les principaux ouvrages des auteurs (nouvelle édition)*, Tome sixieme: *Les Satyres Personnelles, Traité Historique & Critique de celles qui portent le Titre d'ANTI*, Paris MDCCXII; dostupné z: https://books.google.cz/books?id=XPUFVicUjfYC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [6. 1. 2021].

Znalci medicíny, od nichž byl očekáván expertní posudek, se často museli pohybovat na nejisté půdě dosud neprozkoumaných jevů (např. magnetismu) a na tenkých hranicích mezi medicinou, přírodní filosofií a teologií. Není divu, že mezi příslušníky Hippokratova cechu docházelo ke sporům: v některých šlo „pouze“ o prestiž, v jiných o život. Takovým prestižním sporem byla například hádka, jejímiž aktéry byl Bartolomeo Guarinoni (1534–1616) a (pravděpodobně) Christophoro Guarinoni (1540–1601) a jejíž záznam nám zanechal syn prvního z nich, Hippolyto Guarinoni (1571–1654). Měla se odehrát roku 1593 v Praze u císařského dvora, či spíše stolu, někdy v podvečer. Lékaři byli nejspíše dotázáni na původ zemětřesení. „Zatímco Bartolomeo zastával názor, že zemětřesení, jakož i blesky a hrom, sesílá Bůh k postrašení lidí a připomenutí konce světa, druhý, nejmenovaný lékař se mu vysmál a všechny tyto síly přisoudil pouze moci přírody.“¹¹ Bohužel nevíme, kdo během sporu získal navrch, zřejmě je pouze to, že hádka nevyvolala písemnou výměnu názorů.

Vážnější kontroverze mezi dvěma akademicky vzdělanými lékaři, trvající mezi léty 1555 až 1565, byla způsobena vyobrazením byliny *aconitum primum* v Mattioliho (1501–1577) Komentáři k Dioskoridově dílu tradičně zvanému *Materia Medica*. V krátkém spisku *De rarior et admirandis herbis* (1555) curyšský městský lékař Conrad Gesner (1516–1565) uvedl, že Mattioliho ilustrace této rostliny se mu zdá být zcela smyšlená (*plane fictitia*), bez opory v přírodě (bez autopsie). Slavný italský lékař ji buď nechal zobrazit podle Dioskoridova slovního popisu, nebo byl oklamán někým jiným. Gesner své tvrzení doplnil obrázkem rostliny *tora venenata*, kterou identifikoval jako *aconitum* a svůj výrok legitimoval několika svědectvími. Kontroverze se rozvinula tím, že oba učenci naverbovali své vzdělané přátele, aby se v záležitosti angažovali.¹²

Oba protagonisté kontaktovali své potenciální spojence soukromými dopisy. Starší Mattioli napsal mimo jiné Ulissu Aldrovandimu (1522–1605) a vylíčil Gesnera jako zbabělce, jenž se sháněl po pomoci nějakého rozhodčího soudce a shledal, že se výsledek obrátil proti němu samému. Gesner se dopisem obrátil na Johanna Kentmanna (1518–1574), jemuž slíbil, že co nejdříve vydá knihu věnovanou právě *aconitum primum*. Oba hlavní protagonisté si uvědomovali konfesijní napětí jejich doby (Gesner byl protestant, Mattioli římský katolík), ale poukazovali také na soupeření mezi německými a italskými učiteli a pokoušeli se u svých korespondentů

¹¹ B. Divišová, „Praha a Čechy ve vzpomínkách Hippolyta Guarinoniho“, *Pražský sborník historický* XLI, 2013, s. 230.

¹² Průběh sporu zde líčím podle studie C. Delisle, „The Letter: Private Text or Public Place? The Mattioli-Gesner Controversy about the *aconitum primum*“, *Gesnerus* 61, 2004, č. 3–4, s. 161–176.

vybudit vlastenecké nálady. Gesner se postupně stal obviněným, avšak navzdory četným a naléhavým prosbám několika dvorských lékařů odmítal sepsat soukromý list, jímž by kapituloval.

Jednou z oněch dvorských lékařských autorit byl Johann Crato z Craffheimu (1519–1585), který odmítl roli rozhodce a stal se mediátorem. Jakožto lékař Maxmiliána II. měl Crato blíže k Mattiolimu, avšak pokládal tento spor za skandální a pokoušel se jej zchladit. Crato zorganizoval za přítomnosti lékařů Ferdinanda I. a Maxmiliána II. a četných dalších dvořanů a učenců předvedení čili demonstraci sušeného exempláře *aconitum primum*, aby byl porovnán s ilustrací v Mattioliho spisu, a poté o tom napsal Gesnerovi. Curyšský lékař ve své odpovědi Cratonovi 28. listopadu 1562 zpochybnil absenci vláken na kořenu rostliny a bez ohledu na svědky demonstrace Mattioliho skrze Cratona vyzval, aby mu originální rostlinu zaslal. Mattioli mu své *aconitum* zaslal, načež Gesner Cratonovi přislíbil ještě jeden dopis, v němž mu chtěl vysvětlit své pochybnosti o kořenu rostliny a něco nového, co u ní objevil. Tento dopis se nám nedochoval, nicméně v srpnu 1563 Gesner v listu Kentmannovi píše o Mattioliho podvodu. Crato tedy plně neuspěl: Gesner setrval na své představě podvodu, Mattioli pokračoval v obhajobě své rostliny a nadále tvrdil, že Gesnerova identifikace *aconitum primum* není správná. V této fázi sporu získal větší publicitu než Gesner, který umkl, vyjma soukromých dopisů svým blízkým přátelům. Učenecké komunitě se posléze podařilo spor uklidnit a vytlačit jej z veřejné debaty do soukromí.

2) Na bitevním poli proti empirikům

V případě, že se akademicky vzdělanému lékaři postavil do cesty neškolený praktik (*empiricus*), který navrhoval jinou léčbu než akademik, dala se očekávat ještě bouřlivější korespondenční „přestřelka“. Příkladem může být diskuse o léčebném užití oxymelu (směsi medu a octa) mezi Taddeem Dunem (1523–1613) a empirikem Tomasem Zoiou. Duno vystudoval artistickou a lékařskou fakultu v Basileji a poté, na univerzitě v Pavii, se stal žákem slavného Girolama Cardana. Po dosažení doktorského gradu Taddeo žil v Assu (nedaleko Coma) do roku 1551. Jeho korespondence *Epistolae medicinales* (vydaná poprvé r. 1555, podruhé r. 1592) obsahuje několik dopisů týkajících se zmíněné debaty.

Kontroverze se rozpoutala u lůžka pacienta, u nějž Taddeo zahájil svou léčbu zánětu pohrudnice a setkal se s Tomasem Zoiou, který mu vyčetl použití oxymelu. Spor bohužel známe jen z Dunovy strany, jenž se hájil odkazy na autoritu Hippokrata a Galéna, zatímco Zoia údajně nedokázal uvést žádné důvody pro své mínění. Nakonec byl spor předán k rozhodnutí Francesku Cigalinovi (1489–1551), lékaři v městě Como, a oba oponenti mu měli zaslat své argumenty pro či proti užívání oxymelu při zánětu pohrudnice.

Zapojením Cigalina dostala kontroverze o oxymelu ještě další, významný rozměr, neboť comský lékař byl vybrán jako expert na pravou a čistou (tj. starořeckou) medicínu, o níž prý empirik Zoia asi neměl ani ponětí.¹³ Na něj se Duno obrací s vědomím rétorické a vzdělanostní převahy: „Pochopíš, že já se ti vůbec nepodobám, jelikož ty mluvíš bez rozumu a léčíš pacienty jako empirik, ale já mám k dispozici své rozumové argumenty.“¹⁴ Duno ve svém dopise Cigalinovi vyjádřil úžas nad Zoiovou zatvrzelostí, který údajně ani neumí psát¹⁵ a navíc prý řekl, že lékaři řídicí se Hippokratem a Galénem jdou na zcestí, zatímco on, Zoia, preferuje mínění Michaela Savonaroly (1385–1466, děda slavného dominikána a náboženského reformátora Girolama). Duno tento výrok označil přímo za „bezbožný hlas“, čímž potvrdil až nábožnou úctu vzdávanou starořeckým autorům před revizí Galénovy anatomie A. Vesaliem.¹⁶

Ohledně užití oxymelu se však Duno zcela neshodl ani s Cigalinem, a proto se písemně obrátil na svého učitele Girolama Cardana. Tato milánská autorita svému žákovi potvrzuje zhoubné rozšíření empiriků a přidává zkušenost, kterou má s jedním léčitелеm v Miláně. Cardano je pobouřen, že tento léčitel zabraňuje svým pacientům užívat při akutních nemocech maso, vejce a do jisté míry i víno. Podle

¹³ *Thaddaei Duni Locarnensis Medici, Epistolae Medicinales locis multis auctae: in quibus de oxymelitis facultatibus, & curatione pleuritidis, morborumque articularium tractatur... TIGURI, excudebat Ioannes VVolphius, typis Froschovianis, MDXCII (2. vydání), fol. 3a–3b: Quod cum ille [scil. empiricus Thomas Zoius] intellexisset, morem meum, quod pleuriticis oxymeli exhiberem, improbare coepit: id tamen ausus est facere absque ulla ratione aut testimonio. Ego Hippocratem atque Galenum protuli, quos ille omnino audire noluit, sed dixit libenter se iudicium tuum [scil. Francisci Cigalini] subiturum hac in re: Utrum scilicet in pleuritide conveniat oxymeli, an secus. Ego vero nihil recusavi, praecipue quod intelligam te in Graeca, atque adeo vera puraque medicina consumatissimum, hominemque rogavi ut suas rationes literis mandaret, quod me quoque facturum pollicebar, & ad te missurum.*

¹⁴ Tamtéž, fol. 8b–9a: *intelliges enim me tui non esse similem, quia tu sine ratione loqueris ac mederis empiricorum more, ego vero rationes meas in promptu habeo.*

¹⁵ Tamtéž, fol. 9a–9b: *Tuae autem epistolae exemplar ad empiricum illum misi, ut errorem suum cognosceret, & veritatem amplecteretur. Sed bonus ille vir rem nequaquam intellexit, quia ne literas quidem novit. Satis vero illi fuit contumeliis me afficere, ubi ratione omni se destitutum sensit. Sed ego improborum hominum petulantiam nihili facere solitus sum, praecipue quod bonis omnibus noti sunt mores mei, vita, atque literulae.*

¹⁶ Tamtéž, fol. 6a: *Sed mirum non est, quod a tam nobili medicamento abhorreat, cum mihi ea Hippocratis Galenique testimonia proferenti dixerit, errare me magnopere qui Hippocratem & Galenum sequar, cum sequi oporteat Savonarolam, eumque praeferre Hippocrati atque Galeno. O impiam vocem, o temerariam sententiam: quis tam crassi ingenii erit, qui relictis optimis authoribus medicinam ex lutosi libris descere velit? Quis unquam a medico talem vocem expectasset?*

Cardana tak může zavraždit každého člověka, který s akutní nemocí upadne do jeho nešťastných rukou: „Od této tak nesmyslné myšlenky tohoto hlupce nedokáže odvrátit ani autorita Hippokrata, ani Galéna, ani rozum, ani zkušenost, avšak ten ubožák se radí o léčbě nemocného se služkami a ženami, přestože se vychloubá velkým bohatstvím.“¹⁷

Opovrzení vůči osobám, které graduovaní lékaři obecně nazývali *practici* nebo *empirici*, vedlo k invektivám jak v západoevropském měřítku, tak v předbělohorských Čechách.¹⁸ Nářky nad hloupostí a drzostí empiriků se staly doslova žánrem akademické medicínské literatury ve střední Evropě, jak nám ukazuje i Johann (Hans) Lange (1485–1565) ze slezského Löwenbergu, autor jiné sbírky lékařských listů *Epistolae medicinales* (1589).¹⁹ Avšak nebezpečí zabití pacienta, které zmínil Cardano, bylo obvykle vyslovováno s jistou nadsázkou; běžnější bylo riziko ublížení na zdraví. Pro podvodného či neúspěšného léčitele – ať již akademika či empirika – mohlo být kritické pouze střetnutí s autoritou, která byla připravená vyšetřovat jeho způsob léčby a podat na něj žalobu.

Jeden takový případ neúspěšného očního lékaře známe z pražského souměstí, konkrétně z Malé Strany z roku 1575. Tehdy urozený Václav Elsnic z Elsnic (1520–1581) přivedl k očnímu lékaři (okulistovi) Mikuláši Šubartovi svou dceru Elišku, která si vrazila do bělma pod zřítelnicí svého oka kus dřeva, načež se jí zde rozvinul zánět. Šubart dívce na oko přilepil náplast, vyžádal si 27 kop míšeňských grošů (a navíc hrnec másla a dva strychy ovsa) a rodičům zakázal oko mýt. Když po nějaké době Elišce oko vyteklo a přestala vidět i na druhé oko, Václav Elsnic okulistu před malostranským městským soudem zažaloval s požadavkem finanční náhrady. Předtím ovšem ukázal oko své dcery malostranským barbírům a jakémusi lékaři Štěpánovi, kteří se shodli na Šubartově vině. Šubart se u nemocné ostatně tři týdny neukázal, ale posílal k ní jen svého marštaléře.

¹⁷ Tamtéž, fol. 32a–33b.

¹⁸ D. Tomíček, „Já mnoho lékařů znám, kteříž prostí laikové sú – typologie empiriků na stránkách vybraných lékařských tisků 16. století“, in: K. Černý – P. Svobodný (ed.), *Historia – Medicina – Cultura. Sborník k dějinám medicíny*, Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum: Praha 2006, s. 55–70; týž, „Profesní každodennost lékařských povolání v městském prostředí 16. století“, in: O. Fejtová – V. Ledvinka – J. Pešek (ed.), *Města a intelektuálové od středověku do roku 1848, Documenta Pragensia XXVII*, 2008, s. 827–835.

¹⁹ C. Pennuto, „La polémique contre les médecins imposteurs dans les *Epistolae medicinales* de Johann Lange“, in: É. Gavoille – F. Guillaumont (ed.), *Conflits et Polémiques dans l'épistolaire*, Presses universitaires François-Rabelais: Tours 2015 (Perspectives Littéraires), s. 425–443. Praktické zkušenosti a názory Johanna Langeho uložené v jeho korespondenci analyzuje N. G. Siraisi, *Communities of Learned Experience. Epistolary Medicine in the Renaissance*, Johns Hopkins University Press: Baltimore 2012, s. 39–60.

Po zahájení soudu sháněly obě strany svědky, a když bylo stání obnoveno za účasti svědků, okulista Šubart zpochybňoval kompetenci barbírů k tomu, aby posuzovali léčeni očí. Dále tvrdil, že dívka byla proti jeho zakazu myta a že zahojení je darem, k němuž sice mohou lidé přispět, ale pochází od Boha. Malostranský soud však Šubarta odsoudil k vrácení honoráře a zaplacení odškodného, načež se doktor odvolal k vyššímu soudu. Teprve koncem února 1576 přišel od císaře Maxmiliána II. definitivní verdikt, že doktor Šubart nemusí Elsnicovi nic platit, protože žalobce neprokázal, že doktor slíbil, že zranění „v jistém a jmenovitém čase zhojí, což samému Pánu Bohu vědomé a možné jest“. Šubart také při obhajobě využil svá zjištění, že dívka vycházela z domu, že jí myli hlavu a že její otec posílal bez doktorova vědomí pro jiné lékaře a řídil se jejich radami.

Tento případ, důkladně popsáný Z. Wintrem, ukazuje, že neúspěšný lékař se mohl téměř vždy odvolávat na známou sentenci „Lékař léčí, přirozenost – resp. Bůh – uzdravuje (*Medicus curat, natura – Deus – sanat*). Další obvyklou obrannou strategií lékaře byly poukazy na nedodržování lékařských nařízení pacientem. Doktor Šubart také využil své lékařské specializace, když devalvoval hodnocení „svého“ případu ze strany barbírů a jiných lékařů, kteří se nespécializovali na léčbu očí. Při obraně své lékařské prestiže se oční lékař také odvolával na předchozí úspěšná léčení očí a na jejich písemná potvrzení („jistoty“), z nichž předložil tři. První z nich odkazuje na Šubartovo zahraniční studium na lékařské fakultě v Erfurtu.²⁰ Lékařský diplom byl samozřejmě klíčovým důkazem kompetence, nicméně doktoři, kteří si byli vědomi svých chyb či nedbalosti, se pochopitelně pokoušeli rétoricky manipulovat pacienta, jeho rodinu, případně žalobce.²¹

3) Smrt urozeného pacienta jako prolog lékařského sporu

Velmi barvitý je příběh kontroverze dvou lékařů, která se naplno rozvinula po smrti jednoho z nejúspěšnějších polských králů Štěpána Báthoryho (1533–1585).²²

²⁰ Z. Winter, „Doktor okulista“, in: týž, *Šat, strava a lékař v XV. a XVI. věku*, J. Otto: Praha 1913 (Zikmunda Wintra sebrané spisy z belletrie a z kulturních studií, svazek V.), s. 297–302; nověji vydáno v souboru Zikmund Winter, *Malé historie a třísky*, Střeďočekské nakladatelství a knihkupectví: Praha 1987, s. 52–57.

²¹ K. Bergdolt, *Gewissen der Medizin. Ärztliche Moral von der Antike bis heute*, C. H. Beck: München 2004, s. 133–137, 145–172. Manipulativní strategie středověkých lékařů, které jsou doporučovány v rámci žánru *cautelae medicorum*, rozebral Z. Žalud, „Velmi nám pomáhá, že naši mluvčí nerozumějí: sugestivní a manipulativní prvky v chování středověkého lékaře“, *Kontakt* 14, 2012, č. 4, s. 475–484.

²² Stručný přehled sporu ohledně smrti krále Štěpána Báthoryho mezi Simone Simonim a Nicollo Bucellou podává S. Szpilczyński, „Sprzecznosci renesansowej medycyny w świetle

Uherský magnát, který na polský trůn nastoupil současně se sňatkem s Annou Jagellonskou roku 1576, vykazoval známky neznámé chronické nemoci již od roku 1583. Když se 3. prosince 1585 vrátil z lovu, pociťoval vedle mimořádné námahy také bolest na prsou. Jeho stav se zhoršoval, Štěpán opakovaně ztrácel vědomí, zhoršoval se mu dech, trpěl třesavkou a nekontrolovatelnými záškuby obličejových svalů. Dva hlavní královští lékaři Simone Simoni (1532–1602) a Nicolaus Bucella (1520–1599) se rozcházeli v návrzích na terapii. Simone Simoni věřil v humorální patologii, což jej vedlo k diagnóze *discrasia frigidata*, způsobené nadměrným vystavením těla chladu. Proto navrhoval terapii, v níž dominovalo ohřívání králova těla. Odchovanec padovské univerzity Nicolaus Bucella věřil, že choroba má svůj původ v některém orgánu a tvrdil, že král trpí kvůli meningeálnímu abscesu. Proto navrhoval užívat chladivé prostředky, jimiž chtěl léčit příznaky.

Je pochopitelné, že protikladná doporučení těchto dvou i dalších lékařů nemohla dospět k jednotné diagnóze a důsledně prováděné terapii. Dvořané se na králově pohřbu shodli na tom, že Štěpána Báthoryho zahubil dav lékařů (*turba medicorum*). Proto bylo tělo podrobena pitvě, z níž dnes dokážeme odhadnout pravděpodobnou příčinu smrti, již asi byla polycystická choroba ledvin. Nicolaus Bucella, který se stal lékařem nového krále Zikmunda III. Vasy, ani Simone Simoni, jenž odešel na Moravu, ovšem nevzdávali svůj boj o osobní renomé a trvali na vlastní neomylnosti. Zaútočili na sebe navzájem v řadě tiskem vydaných spisů a v nich si nebrali servítky. Kupříkladu Simoni svého bývalého lékařského kolegu označil za „osla nejvyššího stupně, nejtupějšího chirurga, vousatou porodní bábu, neotesance a sprostého empirika, který se nevyzná ve filosofii, nemá ani páru o medicíně, nic neví o záležitostech přírody“.²³ V tomto barvitěm výčtu najdeme i několik postav raně novověkých léčitelů, jimiž graduovaní lékaři hluboce pohrdali. Simone Simoni na lékařském trhu vidí podobné nekalé konkurenty, jaké tam viděl již Johann Lange.

polemiki Simoniusza z Buccellą po zgonie króla Stefana Batorego“, *Archiwum Historii Medycyny* 40, 1977, č. 3, s. 292–295; zatím poslední příspěvek k tématu publikovala A. Pawłowska-Kubik, „Śmierć Stefana Jegomości króla polskiego w Grodzie 12 Decembra Anno Domini 1586 (Prawdziwa sprawa o chorobie i śmierci nieboszczyka Stefana Batorego króla polskiego) – źródło do losów Stefana Batorego i historii medycyny“, *Studia Źródłoznawcze* 56, 2018, s. 137–153.

²³ V. E. Torres – M. L. Watson, „Polycystic kidney disease: antiquity to the 20th century“, *Nephrology – Dialysis – Transplantation* 1998, 13 (10), s. 2690–2696. Urážlivé vyjádření o N. Bucellovi (zde na s. 2692) uvádím v originálním znění: *asinus in superlativo gradu, ineptissimus chirurgus, barbata obstetrix, crudus et rudissimus empiricus, hospes in philosophicis, peregrinus in medicinis, ignotus naturae rerum*. Také poslední studie věnovaná králově smrti uvádí jako příčinu smrti chronickou chorobu ledvin a z ní plynoucí uraemii, srov. A. Pawłowska-Kubik, *c. d.*, s. 138.

Zdá se, že podobné pocity zakoušel Johann Crato z Crafftheimu a ostatní císařští lékaři Maxmiliána II., který se v říjnu 1576 na říšském sněmu v Řezně snažil vyjednat spojenectví s carem proti Štěpánu Báthorymu. Ve svém listu Johannu Sambucovi lékař pokládá za počátek císařovy smrtelné choroby 29. srpen, kdy o desáté hodině noční Maxmiliána postihla bolest ledvin a silné zvracení.²⁴ Crato tehdy tvrdil, že císařovo srdce a plíce jsou zavaleny hlenem, a navrhl léčbu, kterou však většina ostatních lékařů odmítla. Prý proto se panovníkův stav zhoršoval a z těla mu vyšlo pět poměrně velkých kamenů. V té době Crato také churavěl, a snad proto z Řezna byli posláni vyslanci za císařovým druhým nejvýznamnějším lékařem Juliem Alexandrinem von Neustein.

Císařovo zdraví tedy ohrožovala jak nemoc, tak i nesvornost jeho osobních lékařů. Tyto muže však uvedl ve zmatek příchod osoby, která rázem zpochybnila jejich pozici expertů a s přímluvou vlivných dvořanů se dostala přímo k Maxmiliánovi. Ulmská městská rada totiž poslala do Řezna na lodi Agátu Streicherovou, která převzala císařovo léčení. Crato prý ještě neviděl hloupější a drzejší ženu a Agátu označil za „děsivou obludu“ (*monstrum horrendum*). Streicherová totiž prohlásila, že kdyby ji k Maxmiliánovi nezavolali, císař by se nedožil ani tří příštích dní, a přislíbila jeho vyléčení. Nemocný Crato prý do léčby nemohl zasahovat, nicméně spatřil její předpis bylinného přípravku, který se běžně užíval na epilepsii. V Řezně se roznesla zpráva, že císař po epileptickém záchvatu dvě hodiny ležel, zatímco Crato se pokusil prosadit na úkor léčitelky.²⁵ Jeho veřejné vystoupení, v němž nabídl císaři lékařské služby za sebe i za ostatní vzdělané lékaře, už podle něj nemohlo zvrátit dosavadní chybnou léčbu.²⁶ Císař neměl chuť k jídlu a kvůli hemoroidální bolesti už nemohl spát.

²⁴ *Ioannis Cratonis A Krafftheim Trivm Imperatorvm Qvondam Consiliarii Et Archiatri Epistola Ad Ioannem Sambucvm Med. Doct. Consiliarivm Et Historicvm Caesarevm De Morte Imperatoris Maximiliani Secvndi. . .*, Litteris Maukii: Ienae 1781; dostupné z: <http://digitale.bibliothek.uni-halle.de/vd18/content/pageview/1572300> [5. 1. 2021].

²⁵ Tamtéž, s. 18: *Conatus sum nefariam audaciam mulieris comprimere, quantum in me fuit, et aliqua remedia, quae humorem in pectore assumere possent, proposui. Sed nescio, quomodo, imo bene scio, quomodo eorum usus est impeditus.*

²⁶ Tamtéž, s. 19–20: *Cum vero istius imposturas et muliebres fraudes ferre amplius non possem, audientibus omnibus medicis, supplex S. Caesaream M. oravi, se sibi impudentem mulierem vana dare pateretur, me non velle videri mutum canem, qui silentio salutem Domini perderet; adesse S. Mti. Medicos eximios, qui et morbum intelligant, et quilibet curam in se recipere non dubitet, si quis addubitaret, (me quidem ea, quae divina voluntate fiunt, non posse ad meum iudicium revocare, neque avertere) verum si concederetur, solum vellem curam in me suscipere. Vicit fatalis improbitas. Mulier enim purgans medicamentum dedit, et aliis multis, ac vero balsamo, ut mendacissima foemina appellabat, usa est.*

Ač bylo všem dvorním lékařům jasné, že vývoj nemoci směřuje ke smrti, podle Cratona prý někteří (nejspíše i Julius Alexandrinus) ještě chválili činnost Streicherové, aby se sami vyhnuli kritice.²⁷ Zrána 12. října se prý už Crato neovládl a veřejně prohlásil, že se sice vyzkoušelo mnoho věcí, ale nic správného. Když byl otázan, co by poradil, navrhl užít *diaphoretica vel diuretika*. Záhy však Crato poznal, že je na to pozdě; přede všemi prohlásil, že lidská pomoc už nepřichází v úvahu a je třeba se modlit o pomoc Boží. Zakrátko Maxmilián II. zemřel. Lékař pak ještě hovoří o pitvě, při které císařova hofmistra Dietrichštejna upozornil na poškozenou funkci klíčových orgánů, potvrdil si svou dřívější diagnózu a postěžoval si Johannu Sambucovi na svého kolegu Julia Alexandrina.²⁸ Jde samozřejmě o silně subjektivní pohled s prvky alibismu.

Vzhledem k tomu, že přesně neznáme terapii Agáty Streicherové a také retrospektivní diagnostika, včetně nalezení příčiny císařovy smrti, je dnes téměř vyloučená, lze postihnout pouze sociální rozměr této konfliktní situace. V Cratonových očích byla Agáta diskvalifikována především coby žena, a proto ji ve svém textu ponižoval na úroveň nevzdělaných léčitelek. Agáta však nebyla typická nevzdělaná „Kurfuscherin“, jak tehdy možná soudili císařovi lékaři a po nich i část moderní historiografie.²⁹ „To, co jí umožnilo věnovat se tomuto povolání, byla skutečnost, že její bratr byl univerzitně vzdělaným a licencovaným lékařem v Geislingen [Dr. Augustin Streicher, jenž ji pravděpodobně vzdělával]. Proto ji rada [města Ulmu] jmenovala lékařkou a ona vykonala v sobotu 15. března 1561 přísahu, že

²⁷ Tamtéž, s. 19–20: *In oculos incurrebat omnium, valetudinem Caesaris in peius ruere, tamen ne in offensionem incurrerent plurimi, anilia ista collaudabant.*

²⁸ Tamtéž, s. 24: *Clarissimus autem D. IULIUS, vir ad levitatem animi singularem factus, et vere ἀρεσκος.*

²⁹ M. A. Becker, „Die letzten Tage und der Tod Maximilians II.“, *Blätter des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich*, Neue Folge 11, 1877, s. 308–342; L. Senfelder, „Kaiser Maximilians II. letzte Lebensjahre und Tod“, *Blätter des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich*, Neue Folge 32, 1898, s. 47–75. Představu o šarlatánce Agátě Streicherové přijal např. J. Janáček, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 2014 (4. vyd.), s. 201. V. Bůžek, *Smrt a pohřby Ferdinanda I. a jeho synů. Reprezentace katolické víry, politické moci a dynastické paměti Habsburků*, Nakladatelství Lidové noviny: Praha 2020, s. 130–132, který věnuje pozornost aktivitě lékařů a Streicherové u nemocného císaře, se nevyhnul některým zjednodušením: Streicherová císaři nedagnostikovala pouze „zánět pohrudnice“ (jak uvádí Crato, *c. d.*, s. 20), nýbrž podle názoru Maxmiliánových lékařů za příčinu nemoci pokládala *nějaké hlízy aneb PLEURITIS* (A. Stejskal, „Poslední noc císaře Maxmiliána očima Adama z Dietrichštejna“, *Archivum Trebonense* '96. Sborník studií pracovníků Státního oblastního archivu v Třeboni, s. 99; srov. i Crato, *c. d.*, s. 22: *neque... exulcerationis vel inflammationis... signa reperit.*); kromě lektvarů z bylin a zábalů Streicherová užila i nějaký pročišťující lék (Crato, *c. d.*, s. 19: *purgans medicamentum*).

bude zachovávat stará i nová pravidla stanovená ctihodnou městskou radou.“ Její lék na močové kameny jí získal nadregionální renomé a významné pacienty.³⁰ Absolventi lékařských fakult nejspíše akademicky nevzdělané lékařky zaměňovali za bylinkářky či za porodní báby. Tyto „porodní asistentky“ však v mnoha německých městech Říše podléhaly reglementaci v podobě tzv. *Hebammenordnungen*, které zaváděly větší kontrolu těhotných žen i porodních bab, u nichž se požadovala jak morální, tak lékařská kompetence.³¹

Summary

The study deals with several scholarly disputes and polemics over various topics of medicine as well as of natural history, documented by written sources in 16th and 17th century. The first part of the study introduces the topic. Academically educated physician of the time had to capture a positive reputation and to maintain the appearance of his skills and learning (the concept of *self-fashioning*) in order to retain his superiority to other service providers within the so-called *medical marketplace*. There were many disputes among the graduated physicians: some of them were matters of prestige – an argument between Bartolomeo Guarinoni and Christophoro Guarinoni about the origin of earthquakes, between Conrad Gesner and Pietro A. Mattioli about the appearance of *aconitum primum* – others were matters of life and death – a controversy over the treatment of the Polish king Stephen Báthory between the two chief royal physicians, Simone Simoni and Nicollo Bucella. Contradictory recommendations of these two (and other) physicians could not result in a singular

³⁰ H. Wunder, *He Is the Sun, She Is the Moon. Women in Early Modern Germany* (translated by T. Dunlap), Harvard University Press: Cambridge (Massachusetts) – London (England) 1998, s. 103–104; L. Sporhan-Krempel, „Agatha Streicher um 1520–1581“, in: Elisabeth Noelle-Neumann (ed.), *Baden-Württembergische Portraits. Frauengestalten aus fünf Jahrhunderten*, Stuttgart 1999, s. 16–22; srov. W. Kühlmann – J. Telle (ed.), *Der Frühparacelsismus*, Vol. 2, Max Niemeyer Verlag: Tübingen 2004 (Frühe Neuzeit 89), č. 65, s. 457–459; E. J. Wormer, heslo „Streicher, Agatha“ in: *Neue Deutsche Biographie* 25 (2013), s. 533 [Online-Version]; URL: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd101236657X.html#ndbcontent>. Mezi její urozené pacienty náleželi mj. bratr mučského arcibiskupa (1574), biskupové ze Špýru (1571, 1580) a Štrasburku, hrabě Günther ze Schwarzburku, princezna z Hohenzollernu a manželka bádenského markraběte Karla (1572).

³¹ S. Flügge, *Hebammen und heilkundige Frauen. Recht und Rechtswirklichkeit im 15. und 16. Jahrhundert*, Stroemfeld/Nexus Verlag: Frankfurt am Main 1998.

diagnosis and a consistent therapy of the Polish king. After his death, they attacked each other in a number of printed texts and neither of them pulled any punches.

Even more intense clashes occurred whenever an untrained practitioner (*empiricus*) got in the way of an academically educated physician – an argument over the use of *oxymel* between Doctor Taddeo Duno and the empiricist Thomas Zoius. Lamentations over the foolishness and audacity of empiricists, or, more generally, scammers (impostores), became a full-on genre within European academic medical literature. Failed or fraudulent healers could only be held accountable if there was a medical authority willing to investigate their treatment methods and sue them. Some controversies did not escalate to an open conflict – Agatha Streicher versus Doctor Johann Crato of Krafftheim. Agatha Streicher was called upon to treat the terminally ill Emperor Maximilian II, while the academically educated physicians present could not agree on what medical steps they should take. Agathe, however, was not the typical, uneducated Kurpfuscherin, as the emperor's physicians (and historiographers) may have assumed; she was appointed a town physician by the council of town Ulm. Crato's account of the failed therapy of the Emperor is, above all, a testament to the medical "status" that academically educated physicians purposefully (and, at first, informally) built for themselves. They understood their academic education to be the basis of their superiority to other service providers within the medical marketplace.

Correspondence

*Mgr. Zdeněk Žalud, Ph.D.
Husitské muzeum v Táboře
náměstí Mikuláše z Husi 44
390 01 Tábor
zalud@husitskemuzeum.cz*

RECENZE A ZPRÁVY

Martina Bečvářová, Jindřich Bečvář a kol. *Matematický svět mezi válkami*. Praha: ČVUT, 2020. Dějiny matematiky, svazek 65, 350 s.

Kniha *Matematický svět mezi válkami* je 65. svazkem edice Dějiny matematiky. Zaměřuje se na poněkud opomíjené období mezi první a druhou světovou válkou a volně tak navazuje na monografii *Dopady první světové války na mezinárodní spolupráci matematiků* (M. Bečvářová, I. Netuka, 2019). Autoři si všimají dopadu válečných událostí a následných společenských i politických změn na vývoj evropské matematické komunity. Monografie se skládá z úvodního slova a devíti kapitol, které nám představují životní osudy některých významných matematiků, mapují vývoj různých odvětví matematiky, nezapomínají ani na rozvoj výuky matematiky a její popularizace.

První kapitola *Teorie matic mezi světovými válkami* (Jindřich Bečvář) předkládá historický vývoj teorie matic od jejich objevu ve staré Číně. Teorie matic se na počátku 20. století stala samostatným oborem a byla využívána v různých oblastech, pronikala například do kvantové mechaniky. Součástí výkladu jsou rovněž informace o učebnicích věnovaných teorii matic a jejím aplikacím.

Druhá kapitola *Sjezdy českých (československých) lékařů a přírodovědců* (Martina Bečvářová a Jindřich Bečvář) připomíná šest vědeckých kongresů konaných v Praze v letech 1880 až 1928. Tyto sjezdy hrály důležitou roli v rozvoji přírodních věd, pomáhaly k upevnění mezinárodní spolupráce a podporovaly zájem veřejnosti o vědu. Důraz je kladen na podíl českých matematiků při organizaci těchto sjezdů, jejich odborné příspěvky i názory na výuku přírodních věd.

Třetí kapitola *Mathematishe Kränzchen in Prag – zapomenutá německá matematická společnost v Praze* (Martina Bečvářová) je věnována méně známé vědecké společnosti v Praze, v níž se scházeli němečtí matematici a fyzici. Objasňuje okolnosti vzniku Matematického kroužku v Praze, seznamuje nás s jeho hlavními představiteli, přibližuje jejich odbornou činnost a společenské aktivity.

Čtvrtá kapitola *Třetí Hilbertův problém* (Zdeněk Halas) popisuje podstatu problému, který na Druhém mezinárodním kongresu matematiků v Paříži roku 1900 zařadil David Hilbert mezi 23 základních problémů moderní matematiky 20. století. Kromě vlastního problému je v kapitole uvedeno i původní řešení, které ještě v roce 1900 předložil Hilbertův žák Max Dehn, i pozdější vylepšení dalších matematiků.

Pátá kapitola *Základy teorie pravděpodobnosti v meziválečném Československu* (Magdalena Hykšová) sleduje přínos českých matematiků pro základy teorie pravděpodobnosti. V roce 1933 publikoval A. N. Kolmogorov axiomatickou definici pravděpodobnosti, která vyvolala řadu reakcí, mezi nimiž se objevily i ohlasy Karla Rychlíka, Otomara Pankraze a Bohumila Hostinského. S tím souvisela i snaha o zavedení nových poznatků do výuky na univerzitě, tvorba nových učebních textů i odborných článků.

Šestá kapitola *Centrální pojem teorie potenciálu: vymetání* (Ivan Netuka) zachycuje v historických souvislostech vývoj teorie potenciálu s důrazem na první polovinu

20. století. Soustřeďuje se zejména na roli pojmu *vymetání* (*balayage*), jeho souvislost s Dirichletovým problémem, harmonickou mírou i dalšími oblastmi matematiky a ukazuje, jak teorie potenciálu obohatila vývoj matematiky.

Sedmá kapitola *Hassler Whitney a teorie matroidů* (Antonín Slavík) pojednává o teorii matroidů, které zavedl ve třicátých letech 20. století americký matematik Hassler Whitney v souvislosti se svým výzkumem v teorii grafů. Kromě Whitneyových úvah a výsledků jsou v této kapitole zmíněny i navazující práce, v nichž jsou patrné souvislosti s teorií svazů, projektivní geometrií, teoretickou informatikou a dalšími odvětvími.

Osmá kapitola *Kolmogorov a ruská matematika* (Jiří Veselý) přibližuje osobnost Andreje Nikolajeviče Kolmogorova, jednoho z nejvýznamnějších ruských matematiků 20. století, zakladatele moderní teorie pravděpodobnosti. Kapitola si všímá jak pozoruhodných matematických výsledků a významného vlivu na rozvoj výuky matematiky, tak Kolmogorovy životní cesty a jeho postavení v ruské, resp. sovětské matematické komunitě.

Devátá kapitola *Téměř 100 let Rozhledů matematicko-fyzikálních* (Jaroslav Zhouf) dokumentuje vývoj časopisu od jeho založení v roce 1921 až po současnost. Zachycuje počet čísel v jednotlivých ročnících, jejich strukturu, proměny názvu časopisu, vzhled titulní stránky, složení redakční rady. Na citovaných pasážích je patrný vliv politického dění a společenské situace. Zmíněna je i časopisecká soutěž, předchůdce dnešní Matematické olympiády. Kapitola je doplněna řadou fotografií, které dokládají proměny vzhledu časopisu.

Zkušený tým osmi autorů předkládá čtenářům se zájmem o dějiny matematiky zajímavé informace, které doposud zůstávaly trochu stranou pozornosti. Odborná matematická problematika je uvedena v souvislosti s kulturně společenskými událostmi a vytváří ucelený historický obraz meziválečného vývoje matematických disciplín a života matematické komunity.

Autorský kolektiv věnoval knihu památce prof. Ivana Netuky, který zemřel krátce před jejím dokončením. Jeho poslední práce je otištěna v šesté kapitole této monografie.

IRENA SÝKOROVÁ

Gustav Novotný. *Ve službách zemědělského školství a zákonodárství na Moravě. Osobnost a dílo Františka Bilovského (1876–1956)*. Praha: Historický ústav, 2019, 492 s. a 24 s. obrazových příloh, rejstříky.

Autor knihy pracuje v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i., a kromě biograficko-lexikálního výzkumu se zaměřuje také na dějiny zemědělství a lesnictví v českých zemích

v posledních dvou stech letech. Už v několika svých dílech se věnoval osobnostem, jež byly spojeny s minulostí zmíněných oborů podnikání na Moravě a které většinou působily na Vysoké škole zemědělské (dnes Mendelova univerzita) v Brně. A tato monografie je pokračováním v tomto směru.

Obsáhlá kniha pojednává v kapitolách podle životní a kariérní posloupnosti o Františku Bilovském – soudci, úředníku moravského zemského výboru, dlouholetém učiteli i rektoru brněnského zemědělského učení. Tento dobový představitel agrární inteligence je dnes prakticky neznámý a jeho zásluhy nikdy nebyly dostatečně oceněny, ačkoliv se zasloužil o rozvoj pověstně vyspělého oborového školství i výzkumu, dále potom zprostředkovávání práce a rovněž zemědělské právní vědy v první polovině 20. století. Autor sledoval podrobně život a práci právníka Bilovského (který bohužel nezanechal osobní vzpomínky), vykreslil prostředí, ve kterém působil, fungování institucí, jimiž prošel, představil jeho kolegy a nadřízené, již na něho měli velký vliv (například vysokoškolský učitel Albín Bráf, agrární politikové Jan Vaca a Kuneš Sonntag). Samotný výběr popisované osoby je zajímavý: Bilovský se jeví jako pracovitý, avšak tichý a samotářský, či přímo nepřístupný člověk. Nebyl ani ambiciózní a jeho kariérní postupy spadaly spíše na vrub jeho inteligence a smyslu pro samostatnou precizní práci. V kontrastu k rezervovanému Bilovskému se nám představuje jeho dcera, výtvarná umělkyně Dobroslava, kterou můžeme spolu s otcem a matkou vidět na obálce knihy.

O osobu Františka Bilovského se nikdo doposud nezajímal, přičemž biografická díla o životě a díle odborníků i témata z oblasti dějin zemědělství jsou aktuální. Toto odvětví a jevy s ním spojené byly odsunuty do pozadí. Dnes už nemáme v paměti fungování odvětví v době komunismu, natož v první polovině minulého století, kdy se tradiční venkov měnil a kdy Bilovský po celý život sledoval kupříkladu pozemkové úpravy, scelování pozemků nebo soukromá práva zemědělců. Autor vyšel ze značného množství pramenů a literatury (sepsány v bibliografických odkazech), zařadil četné citace (mimo jiné přepisy některých vzpomínek a článků, ale také přehledová schémata kariérního postupu Bilovského), aby co nejobektivněji dokumentoval popisovanou dobu, jevy a postavy. I díky tomu lze práci využít pro případný další výzkum. Množství materiálu doplňuje také obrazová příloha zobrazující místa související se životem Bilovského i jeho blízké.

Publikace představuje podrobný a ucelený zdroj informací o Františku Bilovském a dobových institucích v Brně. Klidnou kariéru musel Bilovský na zdejším zemědělském učení ukončit nuceně, další působení mu překazil nástup komunismu a pokročilý věk. Jím vybudovaný akademický ústav byl při jeho odchodu zrušen. Tato kniha je přínosným a zdařilým shrnutím a oceněním Bilovského práce.

PAVEL ZÁLEŠÁK

DVT Dějiny věd a techniky History of Sciences and Technology

ročník / volume LV – 2022

číslo / number 4

Vedoucí redaktor Editor-in-chief	Tomáš Hermann (UK, Praha; ÚSD AV ČR)
Výkonná redakce Executive editors	Petr Hampl (UK, Praha), Lucie Strnadová (UK, Praha)
Jazyková redaktorka Language editor	Dagmar Magincová
Redakční rada Editorial board	Martin Dinges (Stuttgart, BRD), Helena Durnová (MU, Brno), Petr Hadrava (AV ČR, Praha), Ivan Jakubec (UK, Praha), Milena Josefovičová (AV ČR, Praha), Vladimír Karpenko (UK, Praha), Stanislav Komárek (UK, Praha), Ladislav Kvasz (UK, Praha), Christoph Meinel (Regensburg, BRD), Milada Sekyrková (UK, Praha), Jan Surman (Uni-Erfurt, BRD), Petr Svobodný (UK, Praha), Michal Šimůnek (AV ČR, Praha), Martin Šolc (UK, Praha), Zdeněk Tempír (Praha)
Adresa redakce Editorial address:	Viničná 7, 128 00 Praha 2, [+420]606607341 dvt.redakce@gmail.com
DTP	Nakladatelství Pavel Mervart
Tisk / Print	H.R.G. spol. s r. o., Litomyšl
Distribuce	Informace o předplatném (CZ, SK) podá a objednávky přijímá redakce. Rozesílá DUPRESS. Please send all foreign orders to: MYRIS TRADE Ltd., P. O. Box 2, V Štíhlách 1311/3, 142 00 Prague 4, Czech Republic, e-mail: myris@myris.cz
Adresa Společnosti pro dějiny věd a techniky Address of the Society for the History of Sciences and Technology (Prague)	Ústav dějin UK a Archiv UK, Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1 [+420] 224491475, 224491468, roman.elner@ruk.cuni.cz
Bližší informace o časopisu a SDVT / More information on the journal and Society	
Web	http://sdvt.cz

© Společnost pro dějiny věd a techniky, Praha 2021

ISSN 0300-4414

Časopis vychází s finanční podporou Akademie věd České republiky
Vychází ve spolupráci s Přírodovědeckou fakultou Univerzity Karlovy

DVT Dějiny věd a techniky History of Sciences and Technology

ročník / volume LV – 2022

číslo / number 4

DĚJINY VĚD A TECHNIKY jsou vědecký recenzovaný časopis zaměřený na dějiny přírodních a exaktních věd, techniky a věd příbuzných. Časopis byl založen v roce 1968, vychází čtvrtletně, vydává ho Společnost pro dějiny věd a techniky (založena 1965) s podporou Akademie věd České republiky. Jedná se o hlavní časopis ve svém oboru v České republice. Časopis přijímá příspěvky v češtině nebo v angličtině. *Dějiny věd a techniky* jsou pravidelně indexovány ve významných mezinárodních vědeckých databázích: ERIH PLUS, CEJSH, EBSCO, atd.

Časopis publikuje články uvedeného zaměření zejména v českém a středoevropském kontextu, nemusí se však omezovat pouze na něj. Vítána jsou také témata o aplikacích těchto věd (dějiny medicíny, architektury, umění, institucí, vztah vědy a společnosti, vědní politika atd.), případně jejich přesazích ke společenským a humanitním vědám, resp. statě o jednotlivých disciplínách v rámci teorie, filosofie a sociologie vědy, obecných, kulturních a intelektuálních dějin, dějin vzdělanosti, dějin idejí apod. Časopis uveřejňuje nejnovější výsledky původního výzkumu v podobě článků, zařazuje i drobnější materiálová sdělení, odborné diskusní či esejistické příspěvky, komentované dokumenty, bibliografie či interview. Časopis přijímá recenze publikovaných domácích i zahraničních prací a další stručné zprávy o publikacích, výzkumu, popularizaci, vědeckém dění a dalších aktivitách v oborech dějin věd a techniky.

HISTORY OF SCIENCES AND TECHNOLOGY is a peer-reviewed scientific journal focused on the history of natural and exact sciences, technology, and related sciences. The journal was founded in 1968, appears quarterly, and is published by the Society for the History of Sciences and Technology (Prague, founded 1965) with support of the Czech Academy of Sciences. It is the main journal in this area in the Czech Republic. The journal accepts contributions in Czech and in English. The journal is regularly indexed in important scientific databases, such as ERIH PLUS, CEJSH, or EBSCO.

The journal publishes mainly original articles of the above-mentioned focus especially – but not exclusively – in Czech and Central European context. It also welcomes contributions on applications of these sciences (for instance on the history of medicine, architecture, arts, institutions, relations between science and society, and others), eventually their overlap in the direction of social sciences and humanities. Considered are also submissions on particular disciplines belonging to the theory, philosophy, and sociology of science, general, cultural, and intellectual history, history of education, history of ideas, etc. The journal publishes results of original research in the form of articles, but includes also shorter factual communications, specialised contributions to discussion or essays, commented documents, bibliographies, or interviews. It allocates space to reviews of recent relevant domestic and international publications and other short reports on publications, research, popularisation, scientific events, and other developments in the history of sciences and technology.

